

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Кафедра психології

«ДОПУЩЕНО ДО ЗАХИСТУ»

завідувачка кафедри психології

_____ Ірина ЛИСЕНКОВА

« 10 » травня 2024 року

УДК 159.922.76-053.6

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Кваліфікаційна робота бакалавра за освітньо-
професійною програмою «Психологія» першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
галузь знань 05 - Соціальні та поведінкові науки
спеціальність 053 «Психологія»

Виконала:

студентка IV курсу 465 групи **Брашеван
Олександра Андріївна**

Науковий керівник:

в.о. викладача кафедри психології
Караджи Олена Сергіївна

АНОТАЦІЯ

Брашеван О. А. Психологічні чинники формування девіантної поведінки підлітків.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра за спеціальністю 053 «Психологія» – Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Миколаїв, 2024.

В роботі здійснено теоретичний аналіз обґрунтування девіантної поведінки підліткового віку. Розкрито розкрито психологічні чинники розвитку у підлітків схильності до девіантної поведінки, зокрема вплив психологічних чинників на розвиток схильності до девіантної поведінки.

Досліджено девіантну поведінку у підлітковому віці та способів її профілактики. Проведено кількісний та якісний аналіз результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей підлітків схильних до девіантної поведінки, зокрема у підлітковому віці.

Об'єктом дослідження є девіантна поведінка підлітків. Предметом дослідження є психологічні чинники формування девіантної поведінки підлітків.

Наукова новизна дослідження полягає в систематичному аналізі психологічних особливостей девіантних підлітків та виявленню і розповсюдженню ефективних заходів протидії різних форм залежності серед підлітків.

Ключові слова: девіантна поведінка, підлітковий вік, девіація, психологічна корекція, профілактика.

ANNOTATION

Brashevan O. A. Psychological factors in the formation of deviant behavior in adolescents.

Qualification work for obtaining the educational and qualification level of a bachelor in specialty 053 «Psychology» - Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, 2024.

In the work, a theoretical analysis of the justification of deviant behavior in adolescence is carried out. Psychological factors in the development of adolescents' tendency to deviant behavior are revealed, in particular, the influence of psychological factors on the development of a tendency to deviant behavior.

Deviant behavior in adolescence and methods of its prevention were studied. A quantitative and qualitative analysis of the results of an empirical study of the psychological characteristics of adolescents prone to deviant behavior, particularly in adolescence, was conducted.

The object of research is the deviant behavior of teenagers. The subject of the study is the psychological factors of the formation of deviant behavior of teenagers.

The scientific novelty of the study consists in the systematic analysis of the psychological characteristics of deviant adolescents and the identification and dissemination of effective measures to counteract various forms of addiction among adolescents.

Key words: deviant child, adolescence, deviation, psychological correction, prevention.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОБҐРУНТУВАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	7
	7
1.1. Сутність поняття девіантної поведінки	7
1.2. Соціально-психологічні особливості підліткового віку	20
1.3. Класифікація та загальна характеристика основних форм прояву підліткових девіацій	22
	25
Висновки до розділу 1	29
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕСТРУКТИВНИХ ФОРМ ПРОЯВУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	31
	31
2.1. Програма дослідження девіантної поведінки підлітка	31
2.2. Результати констатувального експерименту	47
Висновки до розділу 2	55
РОЗДІЛ 3. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ ПРОЯВУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	60
	60
3.1. Аналіз методів психологічної корекції девіантної поведінки	60
3.2. Рекомендації щодо профілактики прояву девіантної поведінки підлітків	66
Висновки до розділу 3	71
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	76
ДОДАТКИ	96

ВСТУП

Актуальність дослідження. Девіантна поведінка – це поведінка, що не вкладається в рамки розуміння більшості людей, або дії, що суперечать аномалії її розвитку, подекуди деградацію та саморуйнування [19, с.38]. Складні соціальні умови життя в сучасному суспільстві викликали зростання кількості девіацій у населення. Під найбільшим ударом знаходяться підлітки, так як, по-перше; вони є самим незахищеним шаром суспільства, а по-друге, саме в цьому віці відбувається перехід від дитинства до дорослості.

Підлітковий вік є складним періодом у житті підлітка, оскільки відбувається докорінна перебудова сформованих до цього часу психологічних структур, закладаються основи свідомої поведінки та визначається загальний напрямок у формуванні моральних якостей і соціальних установок. Девіантність відображає негативне ставлення молоді до соціального оточення, соціальних норм і традицій, впливає на мотивацію діяльності та ставлення до себе і суспільства. Орієнтація на споживання, посилення особистих цінностей, відчуження від суспільного життя, індивідуальний та колективний егоїзм, відчуження від дорослих, зневіра та байдужість до всього, почуття толерантності, негативне ставлення до навчання, шкідливі звички, азартні ігри та втечі з дому є типовими проявами девіантної поведінки в підлітковому середовищі, яка зазвичай або протиправний спосіб життя.

Проблема дослідження причин розвитку девіантної поведінки, в тому числі і в підлітковому віці, знайшла своє відображення у працях

таких науковців, як З.Фрейд, Е.Еріксон, Б.Ньюман, А.Адлер, Е.Берн, А.Елліс,

А.Самерофф, Г.Патерсон, А.Бандура, В.Битенський, А.Вдовиченко,

Н.Копит, Т.Немчин, Д.Єнікєєва, Н.Максимова, В.Зав'ялов, Б.Братусь, Л.Булотайте, В.Буріан, Л.Вюрсмер та ін.

Практичне значення розробки цього питання полягає, в свою чергу, в тому, що розкриття відповідних психологічних механізмів і тенденцій розвитку девіантної поведінки підлітків, дозволить істотно підвищити ефективність програм виховної, профілактичної та корекційної роботи.

Разом з тим, необхідно констатувати, що питання профілактики девіантної поведінки у підлітків в сучасних умовах розроблені у вітчизняній психологічній науці недостатньо. Соціальна значущість і актуальність проблеми роботи з девіантною поведінкою підлітків зумовили вибір теми кваліфікаційного дослідження.

Метою даного дослідження є теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити вплив психологічних чинників на формування девіантної поведінки підлітків.

Для досягнення поставленої мети були сформульовані та вирішені такі взаємопов'язані завдання:

- 1) розкрити теоретичні засади вивчення сутності поняття девіантної поведінки;
- 2) вивчити соціально-психологічні особливості підліткового віку;

3) описати емпіричне дослідження деструктивних форм прояву девіантної поведінки підлітків;

4) надати рекомендації щодо профілактики прояву девіантної поведінки підлітків.

Об'єктом дослідження є девіантна поведінка підлітків.

Предмет дослідження – психологічні чинники формування девіантної поведінки підлітків.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань і досягнення мети використано комплекс взаємодоповнювальних методів дослідження: *теоретичного рівня пізнання* (аналіз і систематизація філософської, психолого-педагогічної й навчально-методичної літератури з метою визначення стану і теоретичного обґрунтування проблеми формування девіантної поведінки підлітків); *емпіричного дослідження* (спостереження; методи опитування, констатуючий експеримент); *методи обробки даних* (статистична обробка результатів експериментальної роботи та їх інтерпретація) з метою перевірки достовірності результатів дослідження).

Експериментальною базою дослідження виступав ліцеї №8. В дослідження приймали участь 30 респондентів, що складалась з 30 підлітків, віком від 15 до 17 років, які навчаються в одному 10 класі, 16 дівчат та 14 хлопців.

Теоретична та практична значущість дослідження полягає у тому, що отримані дані щодо зв'язку схильності до девіантної поведінки з особливостями емоційно-вольової сфери підлітків можна використовувати як основу для психокорекційної роботи, що

спрямована на профілактику розвитку девіантної поведінки у підлітків.

Апробація результатів дослідження. У роботі використовувались чотири методики. Для визначення схильності до девіантної поведінки була обрана методика за шкалою «D» опитувальник ICASST, для визначення надмірної вираженості окремих рис характеру та їх комбінацій була обрана методика «Експрес-діагностика рівня особистої фрустрації» (В.Бойко). Для визначення рівня залежності у підлітків була обрана «Методика діагностики схильності до різних видів залежності» (Лозової Г.), для визначення фактів насильства у підлітків було обрано методика «Опитувальник наявності фактів насильства: Дитяча версія» (ICASST-C). Для з'ясування різних видів залежності був обраний опитувальник «Методика діагностики схильності до різних видів залежності» (Лозової Г.)

Публікації. Оpubліковані тези на конференції «Ольвійський форум – 2024: стратегії країн причорноморського регіону в геополітичному просторі» на тему: «Соціально-психологічні особливості підліткового віку». Наукова стаття в науковому фаховому журналі з психологічних наук (категорія «Б») «Габітус» у співавторстві на тему «Особливості прояву девіантної поведінки в підлітковому віці».

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (129 найменування) та додатків. Робота містить 4 таблиці, 3 рисунки, 6 додатків. Загальний обсяг роботи – 90 сторінок (основна частина – 65 сторінки).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОБҐРУНТУВАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

1.1. Сутність поняття девіантної поведінки

У психології підлітковий вік розглядають як стадію онтогенетичного розвитку між дитинством і дорослістю (від 11-12 до 16-17 років), яка характеризується якісними змінами, що пов'язані із статевим дозріванням і входженням до дорослого життя. У цей період індивід має підвищену збудливість, вразливість, які посилюються неусвідомленим, статевим потягом. Основним лейтмотивом психічного розвитку у підлітковому віці є становлення нової, ще недостатньо стабільна самосвідомість, зміни, спроби зрозуміти себе і свої здібності. У цьому віці відбуваються складні форми аналітико-синтетичної діяльності, формування абстрактно-теоретичного мислення. Особливого значення набуває почуття приналежності, яке

розвивається у підлітків до найближчого соціального оточення, цінність якого згодом стає основою для власної етичної оцінки.

Психологічна несправедливість, яка відображає нееквівалентність відносин у суспільстві, призводить до психологічних конфліктів, субкультурної диференціації суспільства, послаблення соціальних зв'язків і соціального контролю на макрорівні. На індивідуальному рівні соціальна несправедливість призводить до девіантної поведінки. Найбільш гостро ця проблема постає в підлітковому віці, коли молодь стикається з проблемою формування власної життєвої стратегії, тобто моделі свого майбутнього життя, що включає вибір цінностей та визначення основних життєвих цілей і пріоритетів. Цей вибір визначається, в першу чергу, середовищем, в якому зростає дитина, та психологічне оточенням. На жаль, слід констатувати, що протиправна та асоціальна поведінка вважається нормальною в підлітковому середовищі, що призвело до масштабного прояву деструктивних форм девіантної поведінки в підлітковому середовищі. Тому доцільним є виявлення причин та особливостей девіантної поведінки підлітків як з точки зору оцінки її сучасного стану та можливості прогнозування майбутніх тенденцій її розвитку, так і з точки зору організації спеціальних заходів щодо її профілактики та корекції.

Тому з'ясуємо сутність понять «поведінка», «підлітковий вік», «девіантність» та «девіантна поведінка підлітків» як ключових у цьому дослідженні.

Як відомо, поведінка являє собою сукупність реальних дій і є зовнішнім проявом життєдіяльності організмів, у тому числі й

людини. Поведінка будьякого живого організму - це безперервний процес пристосування до змін зовнішнього середовища.

Це безперервний процес пристосування до навколишнього середовища. Поведінка тварин за своєю суттю є реактивною, тобто комплексом реакцій на подразники навколишнього середовища та пристосувань до них. Поведінка людини також може діяти як відповідь на вимоги середовища, але її поведінка цим не обмежується. Це пов'язано з тим, що її поведінка визначається переважно внутрішніми мотивами, які дозволяють їй пов'язувати свою поведінку з діяльністю, досягненнями, дотриманням загальноприйнятих правил і виконанням конкретних вчинків. Таким чином, поведінка людини - це не лише пристосування до зовнішніх умов, але й пристосування умов навколишнього середовища до своїх потреб.

Останню тезу підтверджує визначення С. Немченко: «Поведінка - це діяльність індивідів, які привласнюють нові особистісні цінності відповідно до соціально значущих особистісних програм і здійснюють їх у конкретних соціальних і міжособистісних відносинах, в які вони вступають і від яких залежать» [39, с.7]. На думку автора, існує два способи регуляції поведінки людей: зовнішня регуляція на основі моральних норм відповідно до громадської думки та внутрішня регуляція на основі моральної свідомості, моральності мотивів і добровільних дій.

Коли йдеться про формування поведінки в дитинстві, психологи визначають поведінку дітей перших років життя як таку, що детермінована поведінкою місця, тобто зовнішнім оточенням, матеріальним середовищем, з яким дитина постійно контактує. Якщо

психічний розвиток порушений певними психічними захворюваннями або відхиленнями (наприклад, шизофренія, аутизм), поведінка тривалий час залишатиметься поведінкою місця і буде мимовільною. Нормальний психічний розвиток у дітей передбачає поступове формування довільної регуляції поведінки, в цей час особливого значення набуває власна мотивація дитини. Поведінка дитини поступово втрачає спонтанний та імпульсивний характер і стає опосередкованою свідомо поставленими цілями.

У підлітковому віці поведінка стає зовнішнім вираженням внутрішнього світу дитини - цілої системи життєвих установок, цінностей та ідеалів. Не випадково вчені (наприклад, В.Афанасьєва, Т.Мальцева) називають підлітковий вік віком підвищеного ризику. На думку О.Афанасьєвої, підлітковий вік характеризується внутрішніми труднощами перехідного періоду, який починається з психогормональних процесів і закінчується перебудовою Я-концепції; загострюється обмеженість і невизначеність соціального статусу підлітка та суперечності, спричинені перебудовою механізмів соціального контролю (зовнішні норми і вимоги дорослих дитячі форми контролю, засновані на дотриманні, вже не ефективні, дорослі методи, що передбачають свідому дисципліну і самоконтроль, ще не вироблені і не посилені) [16, с.10]. Т.Марзева також підкреслює, що старші підлітки найбільш вразливі до негативних впливів середовища, оскільки критичний психологічний стан цього періоду пов'язаний з «переломними моментами»: психофізіологічними та соціальними [34, с.3] і пов'язаними з ними.

Поведінка кожного підлітка відображає індивідуальні психологічні особливості, такі як ступінь емоційної стійкості, особистісні риси та схильності. Деякі індивідуальні особливості можуть мати негативний вплив на поведінку. Наприклад, поєднання емоційної неврівноваженості та схильності до насильства може проявлятися в агресивній поведінці [107, с. 431-432].

Що стосується девіації (лат. *deviatio*), то цей термін використовується для позначення конкретних відхилень. Девіація може характеризувати, наприклад, поведінкові розлади або клінічні синдроми, такі як зміни в моделях стосунків. У статистиці цей термін означає ступінь відхилення значення від міри центральної тенденції (зазвичай статистичного середнього) [23, с. 217].

У рамках цього дослідження під девіантністю розуміють соціальну поведінку, яка відхиляється від нормальних або соціально прийнятих норм у певному суспільстві [52, с.108].

Визначивши сутність понять «поведінка» та «девіація», можна виокремити та охарактеризувати девіантну поведінку - індивідуальну або групову поведінку, яка не відповідає загальноприйнятим нормам і, таким чином, порушує ці норми. Девіантною поведінкою слід вважати будь-яку поведінку, яка за ступенем, спрямованістю та мотивацією відхиляється від стандартів певної соціальної норми. Ці стандарти визначаються правовими нормами, нормами дотримання законів, моральними та загальнолюдськими цінностями. Одні норми мають абсолютні, чіткі стандарти, записані в законах і указах, інші - відносні, передаються у вигляді традицій, вірувань, сімейних, професійних і громадських норм.

Наприклад, В.Афанасьєва визначає девіантну поведінку як «все, що не відповідає правовим, моральним, етичним або іншим нормативним вимогам конкретного суспільства, в якому живе і діє індивід». Наслідками такої поведінки, як правило, є моральна або (і) фізична шкода собі, іншим, (і) навколишньому середовищу" [4, с.10]. На думку дослідниці, сутність девіантної поведінки як соціально-педагогічної проблеми полягає в "порушенні ступеня взаємодії особистості і суспільства, групи і суспільства, особистості і групи, коли людина обирає різні варіанти поведінки в конкретній ситуації, не дотримуючись вимог соціальних норм" [6, с. 17].

На думку С. Немченко, "девіантна поведінка характеризує людину, яка не приймає соціальні моральні норми суспільства і пристосувалася до стику двох або більше субкультур внаслідок особистісного формування під впливом соціальних чинників". Автор зазначає, що така поведінка характеризується інфантильністю, порушенням міжособистісних стосунків, нездатністю соціально адекватно реагувати на події та невмінням контролювати свою поведінку [71, с.8].

Із загальноприйнятого розуміння природи девіантної поведінки зрозуміло, що характеристиками девіантної поведінки підлітків є «система або індивідуальна поведінка чи вчинки психічно здорових осіб (підлітків), які порушують загальноприйняті норми і правила поведінки, що склалися на відповідному віковому етапі розвитку внаслідок несприятливого соціального формування або певних порушень у процесі виховання, соціалізації, соціальної адаптації та самоідентифікації в юнацькому віці» [126, с.16].

З цього приводу Н.Онищенко зазначає, що девіантна поведінка в молодіжному середовищі виникає тоді, коли духовні пошуки людини знижуються і зупиняються на рівні суто практичної взаємодії з навколишнім середовищем. За цих умов девіація стає формою неадекватної реакції дитини на цінності суспільного життя, зміст і спрямованість яких не відповідають її морально-правовій орієнтації [18].

На відміну від Н.Онищенко, М.Маркова характеризує девіантного підлітка як такого, що виробив більш-менш стійкі поведінкові стереотипи, які відхиляються від норм і стандартів, прийнятих у конкретному суспільстві. «Поведінка, яка є саморуйнівною для особистості підлітка і включає такі аспекти девіантності, як асоціальна, антисоціальна, протиправна, делінквентна та адиктивна» [109, с. 10].

На думку Л.Вайланда, девіантна поведінка в підлітковому віці є реакцією на соціальні або мікросоціальні умови, в яких він перебуває, а також на його «мову» спілкування з суспільством. Дослідники виділяють наступні характеристики девіантної поведінки в юнацькому віці: девіантна поведінка є результатом стійкої патогенної, психологічної або соціальної дезадаптації, яка, на відміну від простого відхилення в поведінці, призводить до формування поведінкової моделі суб'єкта; прояв такої поведінки в юнацькому віці є стереотипним і постійним, тісно пов'язаний зі стійкими особистісними характеристиками людини; девіантна поведінка характеризується значною шкодою для особистості та перешкоджає її подальшій соціалізації [33, с. 8]. З вищесказаного можна зробити

висновок, що девіантна поведінка - це, з одного боку, вчинок, поведінка людини, яка не відповідає офіційно встановленим або фактично сформованим у даному суспільстві нормам і стандартам, а з іншого боку, соціальне явище, що виражається в масовій формі людської діяльності, яка відповідає офіційно встановленим або фактично сформованим у даному суспільстві нормам.

З іншого боку, це соціальне явище, що виражається в масових формах людської діяльності, які відповідають офіційно встановленим або фактично сформованим у даному суспільстві нормам і стандартам. Молодіжна девіантна поведінка пов'язана з порушенням відповідних віку соціальних норм і правил поведінки, характерних для мікросоціальних відносин (сім'я, школа) і малих статево-вікових соціальних груп.

Девіантна поведінка включає в себе індивідуальну та колективну поведінку, що має різну структуру та характеристики, різну соціальну значущість тощо.

Так, у випадку ізольованої девіантної поведінки індивіда його девіантність безпосередньо не пов'язана з поведінкою інших людей. Зазвичай люди свідомо йдуть на ізольовану девіантність, бо хочуть радикально відрізнятись від свого оточення або перебувають у протиріччі з «усіма і вся». Індивідуальна девіантність особливо помітна в психопатологічних і патологічних типах девіантності. До ізольованої девіантності належать комунікативні види девіації (нарцисизм, манія величі), самоагресивна поведінка у вигляді суїцидальних спроб (хоча можуть бути і групові форми так званого ритуального суїциду), розлади харчової поведінки (анорексія та

булімія), аномалії сексуальної поведінки та розвитку, гіпервалентні психопатологічні захоплення (різновид манії: kleптоманія, дромоманія тощо). Зловживання психоактивними речовинами (наркоманія та алкоголізм), що викликають зміни психічної діяльності.

Групова девіація характеризується проявом схожих форм девіантної поведінки у близьких людей (співзалежних), кумирів, авторитетних осіб у референтній групі тощо. Переважна більшість вікових (особливо у підлітків) форм девіантної поведінки є груповими. Зазвичай така девіація не може існувати поза групою або клікою і модифікується шляхом ізоляції людини. В основі формування девіантної поведінки в групах лежить принцип групового тиску та низької толерантності до неї.

В (індивідуальній) девіантності це не зустрічається. Груповий тиск на індивіда походить від референтних груп і сім'ї, а також може відбуватися в професійних колективах, групах зацікавлених осіб» тощо.

Сімейна форма групової девіації вказує на відхилення від поведінкових норм сім'ї в цілому або окремих її членів і також пов'язана з груповим тиском. Сюди можна віднести прямий вплив батьків» на дітей (наприклад, залучення до тоталітарних сект чи оздоровчих організацій) та опосередковану передачу девіантних традицій (наприклад, зловживання алкоголем, додаткові захоплення, стереотипи харчової поведінки). Діти з девіантною поведінкою можуть мати протилежний вплив на своїх батьків. Наприклад, у матері, чия дитина залежна від наркотиків, девіантна поведінка буде

проявлятися у вигляді надмірної соціальної та іншої активності. Сімейна девіація підтримується і заохочується групою (сім'єю), створюючи відповідні поведінкові стереотипи.

Девіантна поведінка може бути тимчасовою або постійною, стабільною або нестабільною. Тимчасова девіація характеризується короткочасною наявністю відхилень і зазвичай пов'язана з груповим тиском або неможливістю вийти з групи (наприклад, людина може зловживати алкоголем через психологічний тиск з боку певних людей). Стійка девіантність включає форми девіантної поведінки, які присутні на довготривалій основі і значною мірою не залежать від зовнішніх впливів. На неї припадає більша частина девіантної поведінки. Стійка девіація характеризується тим, що певна форма девіантної поведінки домінує в поведінці людини. При нестійкій девіантності клінічні симптоми девіантності мають тенденцію до частої зміни. Так буває, наприклад, у випадках чергування зловживання психоактивними речовинами та розладів харчової поведінки. Девіація також може бути спонтанною або спланованою, структурованою (організованою) або неструктурованою (неорганізованою). Спонтанні девіації характеризуються швидким, хаотичним і незапланованим формуванням. Вони виникають під впливом зовнішнього середовища та характеризується тимчасовим характером. У цьому випадку девіантна поведінка спеціально не планується, але не виключається з програми поведінки. Збіг обставин та емоційний настрій людини є вирішальними факторами у виникненні неадекватної поведінки. Запланована девіантна поведінка має підготовчий період, який є регулярним, заздалегідь визначеним і

чітко окресленим. Людина заздалегідь готується до її здійснення і відчуває хвилювання, задоволення і водночас тривожне очікування. До запланованої девіації відноситься, наприклад, вживання алкоголю або наркотиків.

Групові форми девіації, в яких чітко визначені ролі всіх учасників, є структурованою (організованою) девіацією. Неструктуровані (неорганізовані) форми девіантності характеризуються відсутністю ієрархічних відносин і регламентації поведінки.

Форми девіантної поведінки також можуть бути експансивними або не експансивними, альтруїстичними або егоїстичними, залежно від їхньої структури. Експансивна девіація, на відміну від не експансивної, характеризується вторгненням у життєвий простір інших людей, ігноруванням їхніх інтересів і навіть порушенням їхньої свободи (наприклад, агресивна поведінка, сексуальні аномалії). При неекспозиційній девіації поведінка людини формально не зачіпає інтереси інших (наприклад, розлади харчової поведінки, аутизм). Нерозширена девіація є саморуйнівною для людини, коли неадекватна та неефективна діяльність призводить до особистісної деградації або порушення особистісного зростання.

Більшість видів девіантної поведінки можна назвати егоїстичною спрямованістю. Егоїстична девіація характеризується спробами отримати задоволення або особисту вигоду. Зловживання алкоголем і наркотиками, сексуальні девіації та збочення містять прагнення і бажання людини отримати нові відчуття і задоволення, «порадувати себе».

Вони містять бажання і прагнення «догодити собі». Альтруїстична девіація, навпаки, має на меті принести користь іншим і часто пов'язана з самопожертвою та саморуйнівними тенденціями.

Існує також свідомо та несвідомо девіація. Свідомо девіантність - це спосіб поведінки, при якому людина усвідомлює відхилення від норми, має негативні почуття щодо них і прагне їх виправити. Неусвідомлена девіація зазвичай зустрічається в психопатологічних типах девіантної поведінки, в основі яких лежать психічні розлади. Вона характеризується тісним зв'язком між девіантною поведінкою та особистістю девіанта, переконанням, що його поведінка відповідає поведінці інших, і ставленням інших до нього самого. Неусвідомлена девіантність характеризується небажанням людини змінювати свою поведінку [84, с. 27-30].

Розрізняють два види девіантності - первинну та вторинну, які мають різні механізми формування. Отже, первинна девіантність - це всі форми ненормативної поведінки. Вторинна девіація є результатом прагнення девіанта відповідати очікуванням, думкам і переконанням людей щодо його поведінки [84, с. 30].

Залежно від способу взаємодії з реальністю та способу порушення певних норм суспільства девіантну поведінку можна поділити на такі види: делінквентна поведінка, залежна поведінка, патологічна поведінка, психопатологічна поведінка та психічна поведінка. Розглянемо кожен з цих типів.

Делінквентний тип девіантної поведінки є різновидом кримінальної поведінки. Отже, делінквентна поведінка - це коли дитина або молода людина неодноразово вчиняє антигромадську

делінквентну поведінку, яка стає постійною і стійкою моделлю поведінки і призводить до порушення правових норм, але не підлягає кримінальній відповідальності через незначну суспільну небезпеку або недосягнення дитиною віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Слід зазначити, що делінквентна поведінка має не лише зовнішні прояви у вигляді самої поведінки, а й внутрішні прояви у вигляді особистісних проявів, контроль внутрішньої регуляторної системи послаблюється, коли молодь переживає ціннісно-орієнтаційні трансформації.

Делінквентна поведінка може перерости у так звані кримінальні діяння. Кримінальні правопорушення визначаються як протиправні дії, які після досягнення віку кримінальної відповідальності є підставою для порушення кримінальної справи і підпадають під дію певних статей Кримінального кодексу.

Так, девіантна поведінка може набувати таких форм: агресія, самоагресія (суїцидальна поведінка), зловживання психоактивними речовинами, що викликають змінені стани психічної діяльності (наприклад, алкоголізм, наркоманія, куріння), порушення харчової поведінки (переїдання, голодування), аномальна сексуальна поведінка (збочення, девіантний психосексуальний розвиток), надцінні психологічні захоплення (трудова залежність, азартні ігри колекціонування, "параноя здоров'я", фанатизм: релігійний, спортивний, музичний тощо); надцінні психопатологічні захоплення ("філософське сп'яніння", сутяжництво і бійки, види манії: клептоманія, дромоманія тощо); особистісно-патологічні реакції

(емансипація, групування, опозиція тощо). відхилення у спілкуванні (наприклад, аутизм, надмірна опіка, синкретизм, псевдопатетизм, ревності, фобічна та нарцисична поведінка, нігілізм, круїзинг, "вегетативна" поведінка), аморальна поведінка, неестетична поведінка та відхилення у стилі поведінки.

Кожна з цих форм може бути викликана будь-яким типом девіантної поведінки. Іноді кілька видів девіантної поведінки можуть одночасно мотивувати вибір певної форми. Наприклад, алкоголізм може бути пов'язаний з адикцією (відходом від реальності), патологією особистості, коли вживання або зловживання алкоголем виступає своєрідною терапевтичною компенсацією або пом'якшенням внутрішньоособистісного конфлікту, психопатологічною симптоматикою (маніакальною симптоматикою) або свідомим введенням себе в певний психічний стан і вчиненням делінквентних дій Є окремі випадки.

З вищесказаного можна зробити висновок, що девіантна поведінка в підлітковому середовищі є соціально обумовленою проблемою, оскільки має негативні наслідки.

1.2. Соціально-психологічні особливості підліткового віку

Соціальні та психологічні особливості підліткового віку накладають свій відбиток на поведінку підлітків, створюючи вікові поведінкові патерни, формуючи "специфічні для підліткового віку поведінкові реакції на взаємодію з навколишнім світом" і слугуючи

основою для формування більш стійких моделей девіантної поведінки. До типових для підліткового віку реакцій відносять:

- реакція емансипації. Ця реакція є специфічною для потреби у звільненні від домінування та опіки дорослих, протест проти встановлених правил і норм, прагнення до незалежності, автономії та самоствердження як особистості. В. Ковальов розрізняє відкриті та приховані реакції визволення, залежно від характеру поведінки. Явна реакція емансипації характеризується грубістю, впертістю і прямим ігноруванням думок і наказів дорослих, існуючих порядків і традицій. Приховані реакції емансипації характеризуються бідністю, сексуальною свободою та створенням неформальних несоціальних груп.

- реакції на групування з однолітками. Групи однолітків - це, поперше, важливе джерело інформації для підлітків, по-друге, нова форма міжособистісних стосунків, по-третє, новий специфічний тип емоційного контакту, який неможливий в сім'ї. На думку А.Личко, ступінь впливу неформальної групи на поведінку підлітків визначається, з одного боку, психологічними особливостями особистості, а з іншого - структурою і соціальною спрямованістю групи. У цьому відношенні, крім індивідуальних і групових характеристик, певну роль відіграє позиція, яку займає підліток у складній ієрархії внутрішньогрупових відносин.

- реакція на хобі. Захоплення - це стійкий інтерес до чогось, який часто супроводжується складними емоціями, такими як емоції або прихильність. Для багатьох підлітків хобі є засобом самовираження, способом досягнення престижного статусу в

середовищі або способом втечі від реальності та конфронтаційних стосунків у сім'ї чи школі.

- реакції, зумовлені сексуальним потягом. Провідну роль у формуванні таких реакцій відіграє зростаючий, але недостатньо диференційований сексуальний потяг. Для підліткового віку характерні сексуальні фантазії, що супроводжуються мастурбацією, роздумами на сексуальні теми і потягом до літератури та романтичних фільмів із зображенням еротичних сцен. Неналежне статеве виховання призводить до того, що сексуальний досвід і сексуальна поведінка підлітків стають настільки інтенсивними, що поглинають усі інші інтереси, і є однією з причин поведінкових розладів у неповнолітніх.

- реакції, зумовлені особливостями формування свідомості. До таких реакцій можна віднести реакції, пов'язані з підвищеним інтересом до своєї зовнішності (тривожність щодо особливостей своєї зовнішності) та реакції, пов'язані з підвищеним інтересом до внутрішнього світу (самоаналіз, оцінка своїх розумових здібностей і моральних якостей) [49, с. 30].

Наведені вище типи реакцій не відображають повною мірою їх розмаїття. Частіше зустрічаються змішані реакції, що ще раз підкреслює складність багатогранної природи особистості та її взаємовідносин із зовнішнім середовищем.

Згідно з дослідженнями В.Ковальова та А.Лічко, реакції протесту найчастіше проявляються в недисциплінованості, хуліганстві, агресивній поведінці, жебрацтві та суїциді; реакції визволення - у бідності, пияцтві, вживанні наркотиків та сексуальній свободі; реакції

колективізації - у правопорушеннях, пияцтві; реакції захоплення - у крадіжках, спекуляції та шахрайстві; реакції, зумовлені сексуальними бажаннями, - у ранніх статевих ранні сексуальні стосунки, сексуальні девіації тощо.

А.Бандура вважає, що в умовах батьківського насильства та жорсткого ставлення до дітей діти втрачають узгодженість з власними почуттями і стають нездатними до самореалізації, що призводить до девіацій у поведінці.

Д.Нурко та Р.Блетчлі виділяють сімейну девіантність, ранню девіантну діяльність індивіда, вживання психоактивних речовин та членство в девіантних групах як фактори, що підвищують ризик девіантної поведінки.

Психологічні дослідження показують, що підлітки змінюють свої цінності в процесі «виправлення». Повага до таких цінностей, як «дисципліна», «самоконтроль», «самовідданість» та «безкорисливість».

Зросло позитивне ставлення до таких цінностей, як «свобода від влади», «особисте визнання» та «автономія», «самореалізація» та «особиста недоторканність» (Л.Рубан).

Узагальнюючи результати психологічних досліджень соціальнопсихологічних особливостей і рис сучасних підлітків та їх впливу на поширеність девіантної поведінки, серед вітчизняних і зарубіжних науковців існує консенсус щодо важливості сімейного виховання (А.Адлер, Т.Бондар, Дж.Брутман, А.Варга, І.Лангмейер, Л.Лісіна, Л.Царегородцева, Р.Шпіц та інші).

Соціалізація індивідів у суспільстві (П.Кенкман, Е.Саар, М.Тітма). Сім'я формує не лише соціально важливі якості особистості, а й притаманні їй критерії оцінювання. Вплив сім'ї в підлітковому віці сильніший, ніж вплив школи і суспільства в цілому.

Як засіб формування залежності від батьків, тим самим виховуючи заздрість та агресію.

Л.Волинець, В.Холодяненко, Д.Завзальок, С.Забржин, Є.Луценко, Н.Макушанцева, Г.Святоненко, Л.Сокрянська зазначають, що в сучасних умовах порушується регулятивна та контролююча роль соціальних інститутів. Це стало можливим тому, що соціальні інститути втратили своє призначення. Воно полягає у звільненні громадян від перенапруження свідомості, викликаного нерегламентованою діяльністю та постійним прийняттям рішень у нестабільних і невизначених ситуаціях, а також через те, що припинилося формування потреб, інтересів, нормативних установок і зразків соціальної активності членів суспільства.

Як підкреслюють М.Цірик та Л.Філонов, часті повідомлення ЗМІ про безкарність «замовних» вбивств, всесилля мафії та нереагування громадської думки знижують чутливість людей до девіантності та закріплюють повторювані інтерпретації як найбільш прийнятні моделі поведінки.

Слід погодитися з Л.Любаном, який зазначає, що порушення соціального контролю призводить до криміналізації конфлікту. Невизначеність критеріїв і меж дозволеного, відсутність чітких процедур і засобів відповідальності за вчинені дії сприяють зростанню девіантної поведінки. Найсерйознішою формою

рецидивуючої колективної девіації є злочинність - порушення соціально-політичних і моральних засад суспільства, особистої безпеки та добробуту громадян.

Більшість вітчизняних (наприклад, С.Белічева, В.Ковальов, М.Кондратьєв, В.Мясищев, В.Пирожков) та зарубіжних дослідників (наприклад, А.Бандура, Г.Гроссман, І.Лангмейер, З.Матейчек) вважають, що зовнішні чинники порушують соціальні, політичні, моральні та суспільні засади, особисту безпеку та добробут.

Вплив психологічного середовища визначає поведінку дитини та "переломлює" її через внутрішні умови (особистісні характеристики, якості).

1.3. Класифікація та загальна характеристика основних форм прояву підліткових девіацій

Зі здобуттям незалежності та самостійності набули поширення кризові явища та девіації, притаманні суспільній дійсності (пияцтво, злочинність, бідність, жебрацтво, деструктивні культури, тероризм, геноцид, корупція, рекет, азартні ігри тощо). Про це свідчать статистичні дані та оприлюднення фактів у засобах масової інформації.

До девіантної поведінки найчастіше відносять такі види поведінки, що відхиляється від норми:

Делінквентна поведінка (від лат. *delictum* - провина, від англ. *delinquency* - правопорушення) - антисоціальна, протиправна (протизаконна) поведінка індивіда, що втілюється у вчинках (діях або

бездіяльності), спрямованих на заподіяння шкоди особистості або суспільству в цілому [4, с. 30].

Залежна поведінка є найпоширенішим видом девіантної поведінки і характеризується прагненням до когось або чогось з метою отримання задоволення або адаптації.

Адиктивна поведінка (англ. addiction - схильність, звичка) - це зловживання однією або кількома хімічними речовинами, що відбувається на тлі зміненої свідомості (наприклад, наркоманія, токсикоманія, алкоголізм) [9, с. 38].

Сексуальна девіація - це відхилення від соціальних і моральних норм, у сексуальній поведінці здорових людей (наприклад, домагання, збочення, гомосексуалізм, транссексуалізм, педофілія, зоофілія, фетишизм, переодягання) [9, с. 30].

Бродяжництво - це переміщення особи без постійного місця проживання або поза постійним місцем проживання з одного населеного пункту в інший або в межах одного населеного пункту протягом тривалого часу. Бродяжництво характерне для певного способу життя [10, с. 12].

Жебрацтво - це організоване випрошування грошей, речей або інших матеріальних цінностей у незнайомих людей з метою наживи, що часто супроводжується бродяжництвом [14, с. 21].

К. Васке виділяє такі типи девіантної поведінки, як корисноорієнтована, агресивно-орієнтована, соціально пасивна та корисноагресивна. Спільними для всіх типів поведінки з корисною спрямованістю є мотиви і цілі, пов'язані з прагненням отримати матеріальну вигоду. Агресивно-орієнтована девіація, як правило,

керується мотивами помсти, ворожості та неповаги до особистості і проявляється переважно в порушеннях громадського порядку та моралі. Соціально пасивні види девіації проявляються в порушенні трудових і громадянських обов'язків.

Основними ознаками класифікації основних форм девіантної поведінки є масштаб прояву, суб'єкт девіації, об'єкт посягання, тривалість, тип нормипорушника та характер наслідків для девіанта і суспільства. Однак, на нашу думку, поза увагою науковців залишаються наступні критерії

- згода/незгода між системою цінностей девіанта та соціальним середовищем (соціумом);
- реакція суспільства на девіантність.

Доцільність введення цих критеріїв у науковий арсенал дослідження девіантності в сучасному суспільстві можна продемонструвати на прикладі використання наукового поняття соціальної мімікрії.

Соціальна мімікрія - це метод адаптації, при якому соціальні суб'єкти (індивіди, групи та спільноти) хитро і свідомо використовують подвійну мораль та амбівалентність особистих цінностей і нормативних систем для маскування своїх соціальних ролей у суспільному житті, таких як соціальні очікування та інституціоналізовані норми і стандарти.

У сучасних умовах деякі підлітки вдаються до імітаційної поведінки. Наприклад, якщо вони випадково (добровільно) потрапляють у соціальне середовище, яке є сильнішим за них і не поділяє їхніх цінностей (наприклад, субкультурні групи, кримінальні

угруповання, делінквентні групи), вони змушені переймати девіантну (антисоціальну, протиправну) поведінку, щоб вижити. Цей тип девіантної поведінки можна назвати вимушеним наслідуванням.

Також, якщо молода людина свідомо намагається завдати шкоди іншим, тому що цінності інших не дозволяють їй досягти своїх цілей, вона маскує свої моральні принципи під інституціоналізовані норми і «стає членом інших у цьому середовищі», щоб завдати їм якомога більше шкоди - це навмисна мімікрія. Це навмисна девіація. Тому ми називаємо девіацію, яка не відповідає цінностям і нормативній системі девіанта та оточення, міметичною девіацією. Існує два типи такої девіації: вимушена імітація та навмисна імітація. Соціальну девіацію, яка відбувається в соціальному середовищі, де підлітки відкрито визнають систему цінностей оточення і порівнюють її з власною системою цінностей, ми пропонуємо називати девіантною девіацією.

За критерієм «соціальна реакція на девіацію» розрізняємо:

- позитивно несхвалювану девіантність, яка проявляється в соціальному середовищі, що не схвалює і не підтримує девіантність, і реагує на виклики підлітка у вигляді соціальних санкцій та морального осуду відповідно;
- позитивно підтримувана девіація. Притаманна соціальному середовищу, що характеризується несоціальними нормами;
- пасивно засуджувана девіантність - девіантність, яка не сприймається суспільством вербально;
- індиферентна девіація - суспільство не знає або байдуже ставиться до існування цих девіацій.

Визначення цих критеріїв дозволяє дізнатися не лише про реакцію суспільства на девіацію, але й про його морально-психологічний стан та рівень соціального контролю.

Таким чином, соціальне відхилення, або девіантність, притаманне кожному, в тому числі і молоді, саме тому особливо важливо визначити причини її виникнення, щоб знайти шляхи подолання її негативних наслідків.

Висновки до розділу 1

В першому розділі розглянути таке поняття, як «девіантна поведінка», вона визначається як така, що виникає як реакція на психологічну ситуацію і характеризується невідповідністю офіційно встановленим або існуючим у даному суспільстві нормам і стандартам, які потім порушуються. Розглядаючи підлітка з девіантною поведінкою як особу, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, коли відхилення від загальноприйнятих норм поведінки можуть бути скориговані соціальними службами. На соціальному рівні це пояснюється тим, що девіантна поведінка є лише однією з можливих форм взаємовідносин між суспільством та підлітком. Той факт, що суспільство створює норми (очікування) поведінки, свідчить про те, що суспільство не завжди їм відповідає. Нормативність поведінки підлітка може визначатися відповідно до соціально-психологічних норм суспільства та соціокультурних особливостей конкретного регіону.

Проблема девіантної поведінки вивчалася багатьма вченими ще з часів античності. Хоча вона була предметом дослідження багатьох вчених ще з часів античності, в останні кілька десятиліть вона стає все більш відомою і сьогодні викликає все більший інтерес. Вона все частіше стає предметом зокрема, неповнолітніх підлітків.

У багатьох випадках девіантна поведінка неповнолітніх переростає у злочинну поведінку і становить серйозну небезпеку для особистості неповнолітнього, а також становить серйозну небезпеку для суспільства в цілому.

Існують різні фактори, які впливають на особистість. Насамперед, це об'єктивні фактори, зумовлені зовнішнім середовищем, і суб'єктивні, які залежать від самої особистості та її внутрішнього світу. Діалектична взаємодія цих факторів сприяє соціалізації особистості, в культуру, забезпечує її соціалізацію та адаптацію. Однак, якщо не забезпечується гармонійна взаємодія між соціумом і самим собою, людина стає дезадаптованою.

До об'єктивних чинників, які спричиняють дезадаптацію у підлітків, можна віднести вплив соціуму, який може бути негативним, небезпечним для особистості, штовхаючи її до правопорушень; педагогічного середовища, яке замість того, щоб стати середовищем, що виховує, нерідко сприяє виникненню чи поглибленню вже існуючої дезадаптації; найближчого оточення, роль якого в підлітковому віці є визначальною і, безперечно, родини. Саме в неблагополучній родині, в атмосфері неприязні, порушенні взаємин і допущенні серйозних помилок у вихованні, зазвичай приховані першоджерела підліткової дезадаптації.

Суб'єктивні чинники (біологічні, генетичні передумови, особистісні характеристики) також мають серйозний вплив на особистість. Особливо це стосується тих випадків, коли вони мають патологічний характер. Уваги заслуговують пограничні психічні стани, серед яких особливу роль відіграє акцентуації характеру.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕСТРУКТИВНИХ ФОРМ ПРОЯВУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

2.1. Програма дослідження девіантної поведінки підлітка

На основі вивчення теоретичного матеріалу з проблеми девіантної поведінки серед молоді було визначено основні правила проведення емпіричного дослідження.

Проведення дослідження як найважливішого методу наукового пізнання вимагає чіткого плану, певної послідовності кількісних та

якісних змін. Ці положення та характер дослідження дозволили визначити організацію дослідження, яка була побудована з урахуванням фактору часу та пріоритетності дослідницьких питань.

Мета дослідження - вивчити особливості розвитку девіантної поведінки у підлітків.

Гіпотеза психологічні чинники впливають на формування девіантної поведінки підлітків в залежності від виховання та соціалізації.

Дослідження проводилось в 2024 році.

Респонденти – 30 підлітків (16 дівчат та 14 хлопців), віком від 15 до 17 років, які навчаються в 10-11 класі в Миколаївському ліцеї №8.

Завдання дослідження:

- визначити організаційний етап дослідження та підібрати методичний інструментарій для визначення особливостей профілактики девіантної поведінки;
- підібрати найбільш ефективні методики для вивчення особливостей розвитку девіантної поведінки у підлітків;
- провести дослідження з метою виявлення особливостей девіантної поведінки в підлітковому віці;
- проаналізувати та інтерпретувати результати дослідження;
- розробити рекомендації щодо профілактики девіантної поведінки у підлітків.

У ході дослідження буде проведено психологічне обстеження кожного досліджуваного з використанням методик для визначення схильності до різних видів залежності та загального рівня залежності,

визначення наявності деструктивних конфліктів у досвіді особистості, застосування фізичного або психологічного насильства над особистістю на стадії ескалації конфлікту, а також фрустрації, психологічної інформації, що може призвести до фрустрації. інформації, що може призвести до фрустрації, психологічної травми та глибокого сорому.

Методики дослідження:

1) Визначення того, чи існують факти фізичного або психологічного насильства, які застосовуються до людини під час конфлікту, може призвести до розчарування, психічної травми і почуття глибокого сорому (ICAST-C) [29,с.58] (Додаток А).

Анкета дозволяє вивчати насильство серед дітей у віці 11-18 років. Анкета була запущена професором Університету м. Брісбан, Австралія під керівництвом професорів М. Дунна і Б. Макфарлена в 2006 році за підтримки міжнародного співтовариства щодо запобігання насильству та жорсткому поводженню з дітьми (ISPCAN) [73,с.54].

Переклад і культурна адаптація анкети були виконані співробітниками Нижегородського державного педагогічного університету імені К. Мініна і співробітниками Нижегородського ресурсного центру під керівництвом професора Є. Волкової «насильство і жорстокість» [98, с.69].

Опитувальник включає в себе 67 питань, об'єднаних в п'ять розділів:

1. Розділ: загальна інформація про респондента (питання В1-В14);

2. Розділ: питання щодо емоційного насильства (питання D1-D17); питання щодо фізичного насильства (питання D18-D32);
3. Розділ: питання щодо недбалого ставлення (N1-N7);
4. Розділ: питання щодо безпеки місця проживання (O1-O3) та щодо сексуального насильства (питання O4-O8);
5. Розділ: зворотній відгук про анкету (Q1-Q6) [69, с.48].

Перед початком опитування всі учасники отримують Інструкції про те, як заповнити анкету. Крім того, перед кожним розділом анкети є нові інструкції.

Опитування передбачає анонімність респондента.

Учасникам буде запропоновано відповісти на питання про те, що вони раніше стикалися з насильством, і відзначити відповідні області.

Якби вони зазнали жорстокого поводження, їх попросили б оцінити частоту таких випадків і показати, хто був їхнім кривдником.

Обробка даних, отриманих під час опитування за допомогою опитувальника ICAST-C, складається з кількісного та якісного аналізу.

Для кількісної інтерпретації результатів необхідно підрахувати суму балів за кожною шкалою опитувальника відповідно до ключа (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Ключ до методики ICAST-C [69, с.48]

Шкали	Питання	Балли	Максимальна кількість балів за шкалою

Шкала 1. Фізичне та психологічне насильство	D1-D17	1 бал за кожену відповідь «так», 0 балів за відповіді «ні», «Не можу згадати»	30
Шкала 2. Недбале ставлення	N1-N7	1 бал за кожену відповідь «так», 0 балів за відповіді «ні», «Не можу згадати»	7
Шкала 3: Безпечність місця проживання	O1-O3	1 бал за кожену відповідь «так», 0 балів за відповіді «ні», «Не можу згадати»	3
Шкала 4: Сексуальне насильство	O4-O8	1 бал за кожену відповідь «так», 0 балів за відповіді «ні», «Не можу згадати»	5

На підставі отриманих чисельних результатів можна зробити висновки про факт насильства (загальний бал 1 або більше за шкалою), тип пережитого насильства і частоту його прояву у конкретного учасника дослідження або в досліджуваній популяції в цілому.

Для якісної інтерпретації даних необхідно проаналізувати відповіді респондентів на такі питання: як часто застосовувалося насильство, ким застосовувалося і що саме відбувалося [14, с. 115].

2) Методика діагностики різних типів схильності до адикції Г.Лозової (Додаток Д). (Дана методика являє собою шкальний опитувальник з п'ятьма варіантами відповідей: ні - 1, скоріше ні - 2, ні - 3, скоріше так - 4, так - 5) [14, с. 115].

Тест-опитувальник містить 70 запитань, спрямованих на вивчення схильності людини до 13 різних видів залежностей.

Результати вказують на загальну схильність до тієї чи іншої залежності, але не є підставою для постановки конкретного діагнозу.

Таблиця 2.2

Результати балів за шкалами залежностей [50, с. 246]

1	Алкогільна залежність	1,15,29,43,57
2	Телевізійна залежність	2,16,30,44,58
3	Любовна залежність	3,17,31,45,59
4	Ігрова залежність	4,18,32,46,60
5	Сексуальна залежність	5,19,33,47,61
6	Харчова залежність	6,20,34,48,62
7	Релігійна залежність	7,21,35,49,63
8	Трудова залежність	8,22,36,50,64
9	Залежність від ліків	9,23,37,51,65
10	Комп'ютерна залежність	10,24,38,52,66
11	Тютюнова залежність	11,25,39,53,67
12	Залежність від здорового способу життя	12,26,40,54
13	Наркотична залежність	13,27,41,55,69
14	Загальна схильність до залежностей	14,28,42,56,70

Норми: 5-11 балів – низький, 12-18 – середній, 19-25 – високий ступінь схильності до залежностей [50, с. 246].

3) Експрес-діагностика рівня особистісної фрустрації (В.Бойко). Тест призначений для експрес діагностики рівня особистої фрустрації (Додаток Е).

Фрустрація (лат. Frustratio – «обман», «невдача», «марне очікування», «розлад задумів») – психічний стан, що виникає в ситуації реальної або передбачуваної неможливості задоволення тих чи інших потреб, або, простіше кажучи, в ситуації невідповідності бажань наявним можливостям

[14, с. 115].

Матодика складається з 12-ти запитань. Кожна позитивна відповідь оцінюється в 1 бал, а негативна – 0 балів. Підраховується загальна сума балів.

Про рівень соціальної фрустрації можна визначити за такими показниками:

- 10-12 балів – дуже високий рівень фрустрації;
- 5-9 балів – стійка тенденція до фрустрації;
- 4 бали і менше – низький рівень фрустрації [50, с. 101].

На діагностичному етапі дослідження респондентам були запропоновані вищевказані методики отримані результати представлені в додатках А, Б та В.

Результати дослідження за шкалою «D» (Фізичне насилля та психологічне насилля) методики «Міжнародного опитувальника для вивчення поширеності насильства над дітьми – дитяча версія (ICAST-C)».

За результатами опитувальника було обчислено інтегральний показник рівня застосування фізичного та психологічного насилля та показники частоти проявів насилля (Додаток А), отримані дані представлені на рисунках 2.1; 2.2.

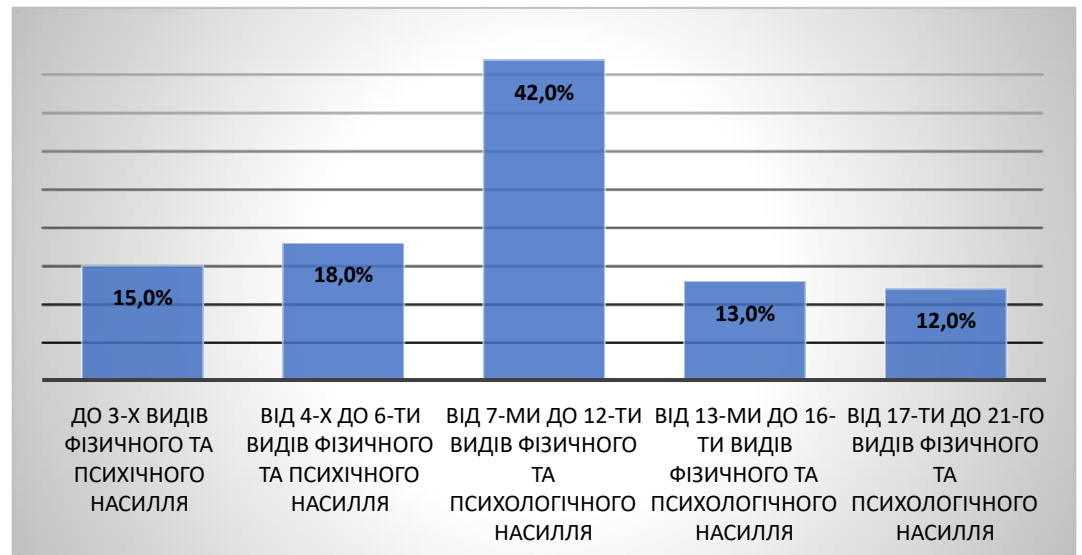

Рис. 2.1. Показник кількості видів психологічного та фізичного насилля

Аналізуючи результати за показником наявності в досвіді респондентів різних видів психологічного та фізичного насильства, можна викласти наступне:

- 15,0% респондентів було до трьох видів психологічного та фізичного насильства;
- 18,0% респондентів було від чотирьох до шести видів психологічного та фізичного насильства;
- 42,0% респондентів мали досвід 7-12 видів психологічного та фізичного насильства;
- 13,0% респондентів стикалися з 13-16 видами психологічного та фізичного насильства;
- 12,0% – від 17-ти до 21-го видів пережитого психологічного та фізичного насилля.

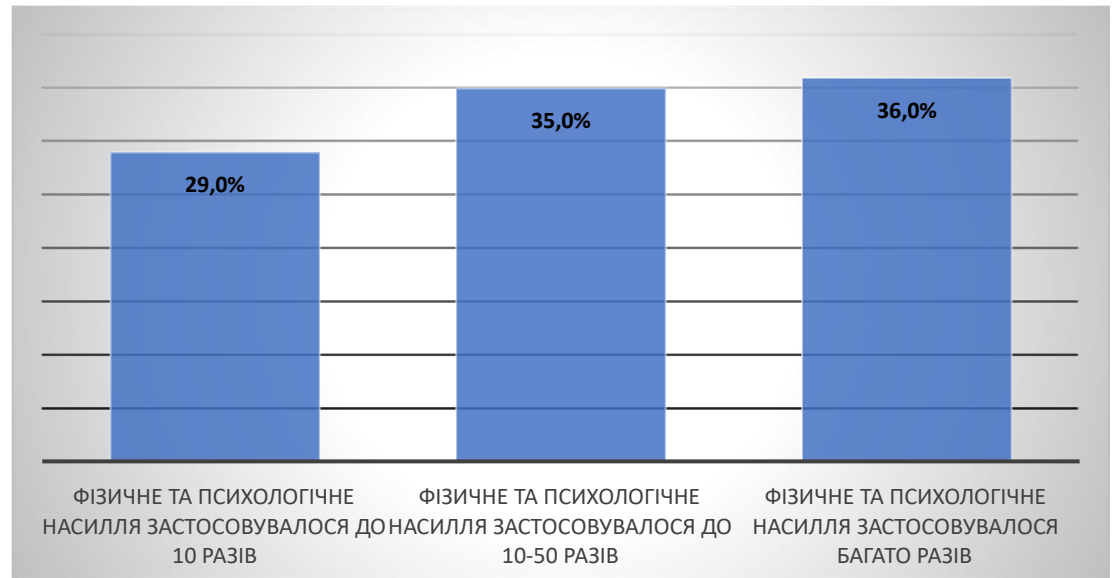

Рис. 2.2. Показник інтенсивності зустрічності в досвіді респондента фактів психологічного та фізичного насилля

Після обробки результатів шкали «D» щодо частоти психологічного та фізичного насильства в досвіді респондентів були зроблені наступні висновки:

- 29,0% респондентів зазнавали психологічного та фізичного насильства до 10 разів;
- 35,0% респондентів пережили від 10 до 50 епізодів психологічного та фізичного насильства;
- 36,0% респондентів зазначили, що психологічне та фізичне насильство застосовувалося настільки часто, що важко навіть порахувати приблизну кількість разів.

Отримані дані свідчать про те, що кількість випадків фізичного та психологічного насильства над дітьми збільшується в підлітковому віці. Результати дослідження Л.С.Алексєєвої показують, що саме

підвищена конфліктність з дорослими і однолітками найчастіше призводить до фізичного і психологічного насильства з боку дітей [7, с. 14].

В результаті фізичного і психологічного насильства над дітьми у них розвиваються порушення фізичного і психічного розвитку, а також емоційні розлади. Такі діти надмірно чутливі, швидко і неадекватно реагують на дії оточуючих. Психологічне насильство призводить до того, що такі 10-річні діти не здатні усвідомити своє «я» і характеризуються несаможиттєвостю, низькою самооцінкою і слабкою силою волі.

Підлітки, які зазнали насильства, виявляють підвищені емоції, імпульсивність, тривожність, жорстокість по відношенню до оточуючих, нездатність справлятися з проблемами і звертатися за допомогою до інших.

V. дослідження рівня особистісної фрустрації за методом Бойка. Наступним етапом емпіричного дослідження є визначення рівня особистісної фрустрації випробовуваних, оскільки міжособистісний конфлікт може призвести до адиктивної поведінки у підлітків з меншою фрустраційною толерантністю (рис. 2.3).

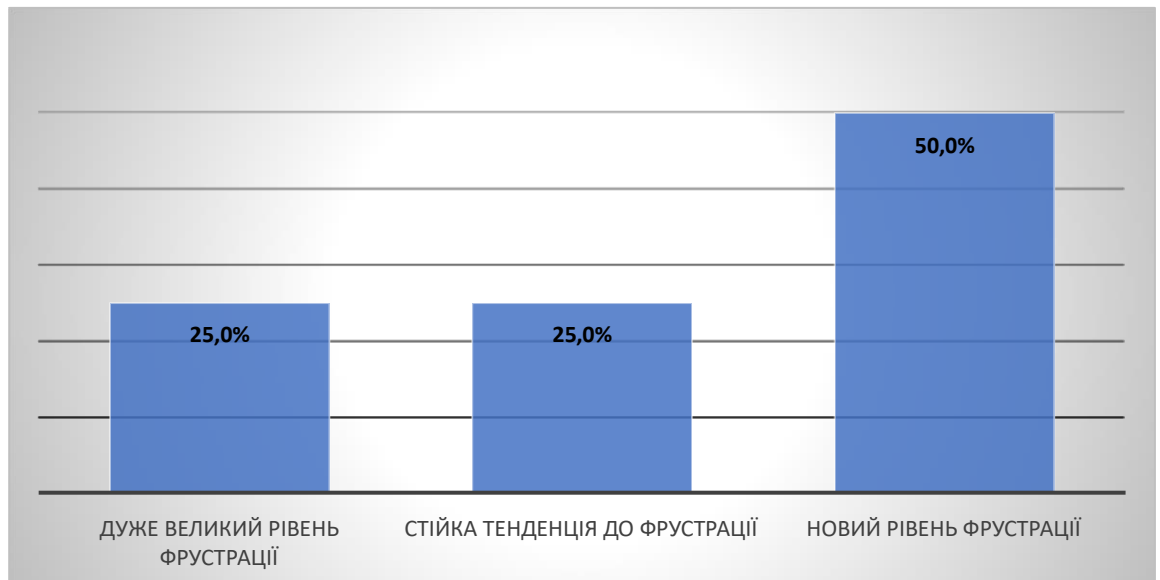

Рис. 2.3. Рівень особистісної фрустрації досліджуваних

При обробці результатів за методикою В. Бойка було виявлено наступне:

- 50% респондентів мають низький рівень особистісної фрустрованості;
- 25% респондентів мають стійку тенденцію до особистісної фрустрованості;
- 25% респондентів мають дуже високий рівень фрустрованості.

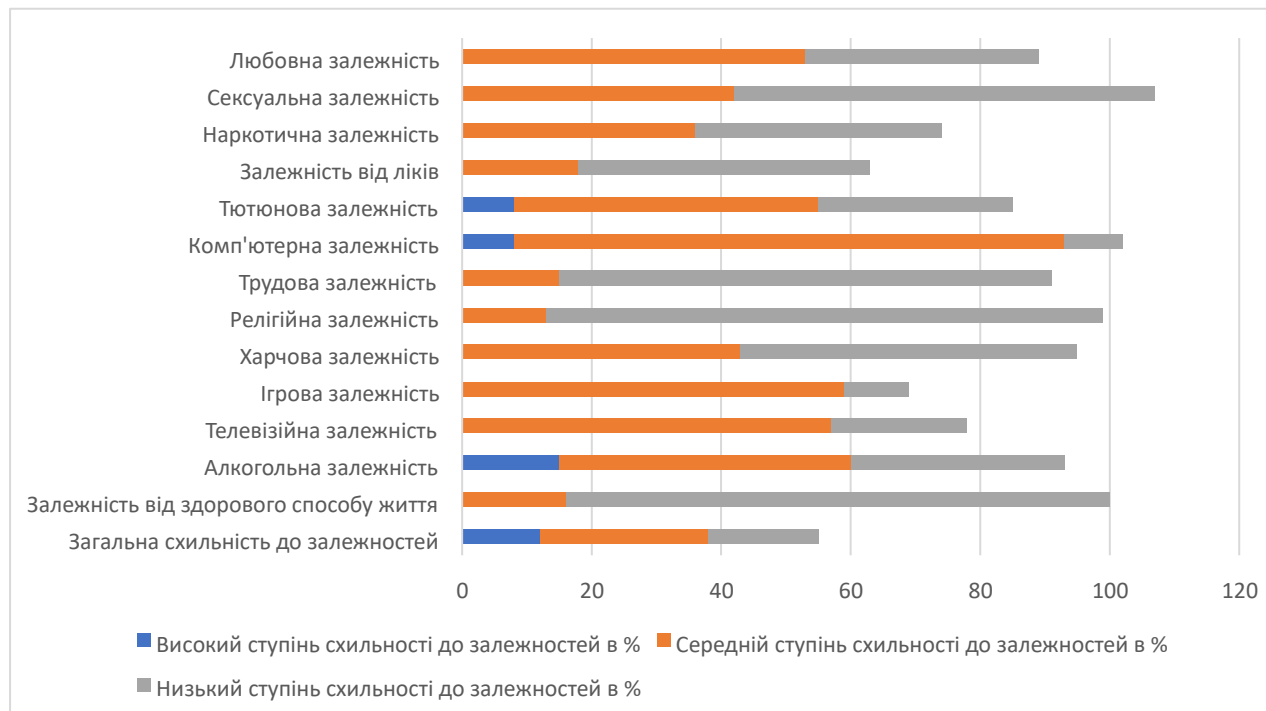
Виходячи з цих результатів, ми можемо зробити висновок, що респонденти, які рідше зазнають психологічного та фізичного насильства, також мають нижчий рівень фрустрації і, отже, менш схильні до звикання до поведінки.

Г.В. Лозова вказувала про те, як діагностувати різні види схильності до адиктивної поведінки відповідно до результатів дослідження (Додаток В). За її методикою діагностики різних видів залежності були розраховані наступні показники: алкогольна,

телевізійна, любовна, азартна, сексуальна, харчова, релігійна, залежність від роботи, наркотична залежність, комп'ютерна залежність, тютюнова залежність, здоровий спосіб життя, залежність від наркотиків, загальна загальна залежність (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Результати дослідження за методикою діагностики
схильності до різних видів
залежності**

Після обробки результатів методів діагностики залежностей було виявлено, наступне:

- за шкалою «загальна залежність» 12% респондентів показали високу схильність до залежності, 26% - середню схильність до залежності і 17% - низьку схильність до залежності;

- шкала «залежність від здорового способу життя» 16% респондентів мають помірну схильність до наркоманії, 84% - низьку схильність до залежності;

- шкала «алкогольна залежність» 15% респондентів показали високу залежність, 45% - помірну залежність і 33% - низьку залежність;

- шкала «телевізійна залежність» 57% респондентів мають помірну залежність і 21% - слабку;

- шкала «ігрова залежність» 59% респондентів мають помірну залежність і 10% - слабку;

- за шкалою «харчова залежність» 43% респондентів показали помірну залежність, 52% - слабку.

- за шкалою «релігійна залежність» у 13% респондентів був середній ступінь залежності, низький ступінь залежності – 86%;

- за шкалою «трудова залежність» 15% респондентів показали середній ступінь залежності, 76% - низький ступінь залежності;

- за шкалою «комп'ютерна залежність» 8% респондентів показали високу залежність, 85% - помірну залежність, 9% - низьку залежність;

- шкала «тютюнова залежність» 8% респондентів відзначили високу залежність, 47% - помірну залежність, 30% - низьку залежність;
- шкала «наркотична залежність» 36% респондентів показали помірну залежність, 38% - слабку;
- шкала «сексуальна залежність» 42% респондентів мають помірну залежність, а 65% - слабку;
- шкала «любовна залежність» 53% респондентів мали помірну залежність, 36% - слабку.

З отриманих таким чином результатів можна зробити висновок, що 92% респондентів мають середній рівень залежності, а найбільш поширеними видами залежності в цій групі є комп'ютерна, ігрова, телевізійна, любовна, тютюнова, алкогольна та наркотична. Отримані дані показали, що опитані Підлітки не тільки приймали серйозні наркотики, психоактивні речовини в фрустраційних ситуаціях, тікаючи в світ комп'ютерних ігор, соціальних мереж або інших "залежностей", але і в пошуках сильної любовної пристрасті (типовою для підліткового віку).

Статистична обробка результатів дослідження статистична обробка даних проводилася з використанням коефіцієнта кореляції Пірсона.

Коефіцієнт кореляції Пірсона (r -Pearson) використовується для вивчення взаємозв'язку між двома змінними, вимірними за метричною шкалою на одній вибірці. Це дозволяє визначити, наскільки пропорційна мінливість двох змінних.

Цей коефіцієнт був розроблений у 19 столітті Карлом Пірсоном, Френсісом Еджвортом та Рафаелем Велдоном у 90-х.

Коефіцієнт кореляції Пірсона r вказує на наявність лінійної залежності між двома змінними.

Коефіцієнт кореляції варіюється від мінус 1 до плюс 1.

Знак r вказує на те, чи збільшується одна змінна зі збільшенням іншої змінної (позитивний r), чи зменшується одна змінна зі зменшенням іншої змінної (негативний r). Формула розрахунок коефіцієнта кореляції Пірсона

$$r_{xy} = \frac{\Sigma(x_i - \bar{x}) \times (y_i - \bar{y})}{\sqrt{\Sigma(x_i - \bar{x})^2 \times \Sigma(y_i - \bar{y})^2}}$$

наступна:

Де x_i – значення змінної X ; y_i – значення змінної Y ; \bar{x} – середнє арифметичне для змінної X ; \bar{y} – середнє арифметичне для змінної Y .

Величина коефіцієнта кореляції варіюється від 0 до 1 [40, с. 66].

Обробка показників шкали "D" методики ICAS-T-C та результатів методики В. Бойка за допомогою коефіцієнта кореляції r -Пірсона показала, що між показниками двох методик існує статистично значущий тісний лінійний зв'язок ($r = 0,775$). Це свідчить про те, що деструктивний конфлікт, в якому застосовується фізичне та психологічне насильство, дійсно може викликати фрустрацію в учасників конфлікту, до яких воно застосовується.

Кореляційний аналіз між показниками методики ICAS-T-C та В. Бойка і показниками методики діагностики різних типів схильності до адикції представлено в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Статистична на обробка результатів дослідження за методиками ICAST-C

та методикою В. В. Бойко

Статистична обробка даних за трьома описаними вище методиками з використанням коефіцієнтів кореляції Пірсона, наведених у таблиці 2.3, показала, що зв'язок між досвідом психологічного та фізичного насильства, ступенем фрустрованості досліджуваного та схильністю до ігрової, комп'ютерної, телевізійної, харчової, трудової, тютюнової, алкогольної та наркотичної залежності, а також до залежності в цілому, є статистично значущий лінійний зв'язок. Це свідчить про те, що частота психологічного та фізичного насильства може впливати на ступінь фрустрації у молодих людей та індукувати розвиток вищезазначених видів залежності.

Також існує статистично значущий лінійний зв'язок між досвідом психологічного та фізичного насильства і сексуальною та

романтичною залежністю, але це явище не пов'язане з рівнем фрустрації досліджуваних, а скоріше з більш глибоким процесом формування залежності, пов'язаним з травматичним досвідом. З отриманих результатів дослідження можна зробити висновок про те, що деструктивні конфлікти, під час яких один з учасників (або група учасників) застосовує психологічне та фізичне насилля проти свого опонента здатні фруструвати осіб підліткового віку та провокувати у них прояв вищезазначених видів залежності.

2.2. Результати констатувального експерименту

Профілактика девіантної поведінки потребує системи загальних і спеціальних заходів. Умовами успішної профілактичної роботи є її комплексність, системність, диференційованість і своєчасність. Останні умови особливо важливі при роботі з молодими людьми, які активно розвиваються як особистості.

На основі результатів емпіричного дослідження були розроблені наступні рекомендації щодо профілактики адиктивної поведінки в молодіжному середовищі

Попередження деструктивних конфліктів. Навчати підлітків, їхніх батьків та вчителів конструктивним методам вирішення конфліктів. Інформувати батьків та вчителів про особливості підліткової поведінки та способи адекватного реагування на неї. Проводити постійну роботу з профілактики можливих дисфункцій у духовному становленні групи [38, с. 814].

Ознайомлювати підлітків з ефективними методами корекції їхньої здатності долати фрустрацію.

Формувати мотивацію до ефективного соціально-психологічного та фізичного розвитку. Формування позитивного ставлення до навколишнього світу та бажання вести здоровий спосіб життя [21, с. 216].

Формування мотивації до соціально-підтримуючої поведінки. Кожна людина повинна мати можливість поділитися своїми проблемами, печалями та радіщами і відчувати підтримку «близьких», але не всі мають таку можливість. Тому важливо навчати дітей соціально-підтримуючої поведінки, мотивувати їх допомагати своїм рідним і близьким та активізувати ресурси для пошуку підтримки в разі потреби. Люди з налагодженою мережею соціальної підтримки (сім'я, друзі, близькі люди) краще справляються з проблемами та ефективніше долають стрес [21, с. 216].

Розвиток захисних факторів для здорової та соціально ефективної поведінки, особистісних ресурсів та ресурсів оточення, а також поведінкових стратегій у молоді. Ті, хто ефективно використовує поведінкові стратегії, має соціально сприятливе оточення та ефективно використовує ресурси подолання, є більш захищеними перед обличчям стресових факторів. У такому випадку вони менш схильні до адиктивної поведінки [21, с. 216].

Формування знань і навичок у сфері протидії різним видам девіантної поведінки серед підлітків, батьків і педагогів в організованих і неорганізованих групах. Інформування дітей про вплив і наслідки девіантної поведінки в поєднанні з розвитком

стратегій і навичок адаптивної поведінки сприяє формуванню способу життя, що сприяє здоров'ю [32, с. 35].

Формування мотивації до зміни дезадаптивної поведінки. Подібна робота проводиться з підлітками груп ризику та їхніми сім'ями. Для того, щоб у цих підлітків з'явилося бажання змінити свою поведінку, необхідно сформувати бажання і мотивацію до змін. Вирішити цю проблему можуть допомогти короткострокові та довгострокові профілактичні мотиваційні програми [32, с. 36].

Зміна дезадаптивної поведінки на адаптивну. Це означає роботу з людьми, у яких адекватна поведінка вже сформована. Перш ніж сформуються адаптивні форми поведінки, підліток проходить довгий і тернистий шлях до усвідомлення своїх справжніх почуттів, подолання психологічних захистів, розуміння деструктивного характеру своєї поведінки та бажання змінити дезадаптивну поведінку на більш адаптивну. Вона повинна зрозуміти, що залежність заважає, руйнує і знищує її здатність вести нормальне життя. Для цього необхідно усвідомити свої реальні почуття, подолати ті психологічні захисти, які особистість вибудовує для відходу від вирішення проблем, усвідомити свої поведінкові прояви та захотіти змінити їх на більш адекватні форми поведінки [44, с. 138].

1. формування та розвиток мереж соціальної підтримки однолітків та дорослих. Кожна людина повинна мати можливість отримати допомогу від соціально підтримуючого оточення. Тому за відсутності природних мереж соціальної підтримки у підлітків необхідно штучно створювати структури, які можуть надати підтримку. Необхідно розширювати навчання однолітків і дорослих та

розвивати навички соціальної підтримки і поведінки, що знімає стрес [44, с. 139].

2. заохочувати бажання молодих людей змінити дезадаптивну поведінку та мінімізувати шкоду, спричинену такою поведінкою. Це означає роботу з тими, чия адиктивна поведінка набула стійкого характеру. У цьому випадку метою зусиль є формування у підлітка бажання зменшити і припинити різні прояви цієї поведінки [44, с. 140].

Профілактика адиктивної поведінки підлітків включає первинну, вторинну та третинну профілактику.

Первинна профілактика - це комплекс профілактичних заходів, спрямованих на попередження формування негативних цінностей і мотивацій щодо вживання психоактивних речовин та пропаганду здорового способу життя. Ця форма профілактики спрямована на населення без симптомів залежності. Вона спрямована на все населення, але переважно на дітей та підлітків, з метою запобігання їх залученню до вживання психоактивних речовин [32, с. 44].

Програми первинної профілактики включають пропаганду здорового способу життя, організацію здорового дозвілля, залучення молоді до суспільно корисної творчої діяльності, занять спортом, мистецтвом і туризмом.

Основні завдання заходів первинної профілактики [32, с. 45].

Формування у молоді мотивації до ефективного фізичного та соціально-психологічного розвитку, позитивного ставлення до думки оточуючих, бажання вести здоровий спосіб життя; формування знань і навичок в області протидії вживанню тютюну і алкоголю у дітей,

батьків і вчителів. Формування навичок соціально-підтримуючої і стресодолаючої поведінки.

Методичні аспекти первинної профілактики залежності від психоактивних речовин у молоді мають ряд особливостей [32, с. 46]:

1. групова робота зі студентами. Це передбачає такі навички, як робота в групах, вміння доносити інформацію до членів групи, допомагати їм здобувати знання та розвивати позитивні навички протидії запропонованому вживанню психоактивних речовин;

2. робота в малих групах - віч-на-віч зі студентами та навчання таких навичок взаємодії, як лідерство, комунікація, прийняття рішень та подолання конфліктів;

3. покращення концентрації уваги та подолання групової втоми;

4. створення позитивної емоційної атмосфери в класі (заборона критики, повага до почуттів інших, конфіденційність).

Вторинна профілактика - це раннє виявлення тих, хто почав вживати психоактивні речовини, і надання допомоги потенційним залежним, щоб їхня психічна та фізична залежність не посилилася. Вона зосереджена на тих групах, які перебувають у найбільшій небезпеці. Ця профілактика спрямована на молодь, підлітків і дітей, які щойно почали вживати тютюн, алкоголь, наркотики та шкідливі речовини, а також на тих, хто має високий ризик почати вживати будь-яку речовину (соціальна та освітня занедбаність, пограничні нервово-психічні розлади, молодь з обтяженою спадковістю, неблагополучні сім'ї, діти з неблагополучних сімей тощо). діти тощо).

Метою вторинної профілактики є скорочення тривалості впливу проблеми та зменшення ступеня шкоди для особистості та суспільства [44, с. 151].

Проблеми вторинної профілактики.розпізнавання випадків небезпечного і шкідливого споживання ПАР;

- надання багатопрофільної спеціалізованої допомоги; – здійснення цільових втручань щодо зміни способу життя; – робота з батьками дітей даної групи [44, с. 152].

Третинна профілактика спрямована на покращення індивідуального функціонування, досягнення та підтримання реабілітації, швидке відновлення соціальних зв'язків та організацію ефективних медичних, психологічних і соціальних програм. Сюди входять діагностичні, терапевтичні та реабілітаційні заходи.

Метою третинної профілактики є запобігання подальшому розпаду особистості та підтримання соціальної компетентності людини.

Завдання третинної профілактики:

- формування реабілітаційного середовища (реалізація реабілітаційних програм, що включають психотерапію, психологічні, соціальні та духовні методи);
- формування груп самопомоги;
- взаємодія з товариствами анонімних алкоголіків та зустрічами анонімних алкоголіків;
- співпраця з сім'ями залежних [38, с. 815].

Методи, які можуть бути використані для профілактики залежності в шкільному середовищі.

Методи навчання зразкової поведінки в ситуаціях, що мають особисту значущість.

Методи виховання в учнів активної громадянської позиції: участь у соціально значущих заходах, обговорення проблем, підготовка доповідей і мультимедійних презентацій, тематичні круглі столи, формування шкільних учнівських рад, пропаганда свободи від залежності, широка просвітницька діяльність з використанням інформаційних технологій, соціальних відеороликів, презентацій та анімаційних фільмів.

Серед способів стимулювання соціальної поведінки учнів - організація класних конкурсів з різних видів діяльності та нагородження переможців [38, с. 16]. Профілактичні заходи в школах включають наступне

[21, с. 25]:

- навчання класних керівників та соціальних педагогів з питань профілактики адиктивної поведінки у дітей та підлітків;
- інформування класних керівників та соціальних педагогів про соціальні, медичні та економічні наслідки вживання наркотиків;
- налагодження контакту з сім'єю;
- дослідження соціально-психологічних стосунків у сім'ї;
- організація профілактичних заходів за участю фахівців системи охорони здоров'я, психологічних служб, центрів психолого-медикосоціального супроводу та представників правоохоронних органів;

- консультаційна та корекційна робота з усіма учасниками навчально-виховного процесу;
- навчання дітей безпечній законослухняній поведінці;
- навчання життєвому цілепокладанню, прийняттю рішень та способам їх реалізації в частині відмови від вживання алкоголю чи наркотиків;
- навчання навичкам управління поведінкою в стресових ситуаціях;
- спрямованість на усвідомлення та розвиток наявних особистісних ресурсів (стійке та позитивне уявлення про себе, розвиток комунікативних навичок, вміння розуміти емоційний стан інших людей, вміння контролювати свою поведінку в певних ситуаціях);
- навчитися знаходити альтернативи вживанню алкоголю/наркотичних речовин. Чого слід уникати при проведенні профілактичних заходів [21, с. 228]:
 - використання тактики залякування;
 - спотворення або перебільшення негативних наслідків зловживання алкоголем чи наркотиками при описі їхнього впливу на організм;
 - проведення разових профілактичних заходів [21, с. 228], можливості підліткам розвивати навички протистояння ПАР;
 - дезінформація; навіть якщо молода людина відкидає додаткову інформацію;
 - посилення на культурний контекст вживання наркотиків;
 - виправдання вживання наркотиків з будь-якої причини.

Висновки до розділу 2

У ході емпіричного дослідження були проведені діагностичні зрізи за допомогою Міжнародного опитувальника поширеності жорстокого поводження з дітьми (International Child Abuse Prevalence Survey - Children's Edition (ICAST-C)), методики Лозової Г. В. для діагностики різних схильностей до адикції, методики Бойка В. В. для діагностики вираженості рівня особистісної фрустрованості, а також кількісний та якісний аналіз отриманих результатів.

Для обробки діагностичних даних використовувалися такі методи: наявність факту психологічного та фізичного насильства; порівняння відсоткових показників рівня особистісної фрустрованості суб'єкта, показників рівня схильності респондента до різних видів адикції; методи математичної статистики, рекомендовані для психологічних досліджень, зокрема коефіцієнт Пірсона коефіцієнт кореляції Пірсона (r-Пірсона).

Математико-статистична обробка анкетних та діагностичних даних групи респондентів (n=30) дозволила зробити наступні висновки 15% респондентів зазнали до трьох видів психологічного та фізичного насильства, 18% - 4-6 видів психологічного та фізичного насильства, 42% - 7-12 видів психологічного та фізичного насильства

та 13% - 13-16 видів психологічного та фізичного насильства, а ще у 12% – від від 17-ти до 21-го видів пережитого психологічного та фізичного насилля. До 29% сказали, що зазнавали психологічного та фізичного насильства до 10 разів, 35% - від 10 до 50 разів, а 36% сказали, що зазнавали психологічного та фізичного насильства так часто, що їм було важко порахувати навіть приблизно. Це може свідчити про те, що випадки фізичного та психологічного насильства над дітьми в підлітковому віці зростають.

25% респондентів мали низький рівень особистісної фрустрації, 25% мали стійку тенденцію до особистісної фрустрації і 50% мали дуже високий рівень фрустрації. Це свідчить про те, що респонденти, які рідше піддаються психологічному та фізичному насильству, мають нижчий рівень фрустрації, а отже, менш схильні до адиктивної поведінки.

За результатами методики діагностики схильності до різних видів залежностей можна зробити висновок, що 63% респондентів мають середній ступінь залежності, а найпоширенішими видами залежностей серед цієї групи є комп'ютерна, ігрова, телевізійна, любовна, тютюнова, алкогольна та наркотична залежність.

Результати обробки показників шкали "D" методики ICASST-C та результатів методики В. В. Бойка за допомогою коефіцієнта кореляції rПірсона показали, що між показниками двох методик існує тісний, статистично значущий, лінійний зв'язок. Це свідчить про те, що деструктивні конфлікти, в яких застосовується фізичне або психологічне насильство, дійсно можуть викликати фрустрацію в учасників конфлікту, в якому воно застосовується.

Статистична обробка даних за трьома вищезгаданими методиками з використанням коефіцієнта кореляції Пірсона показала, що між ними існує статистично значущий лінійний зв'язок. Зв'язок виявився статистично значущим. Він полягає в наступному. Зустрічності пережитого психологічного та фізичного насилля впливає на рівень фрустрації осіб підліткового віку і здатна провокувати прояви вищезазначених видів залежностей. Також існує статистично значимий лінійний зв'язок між досвідом психологічного та фізичного насилля і сексуальною і це любовна залежність. Наявні дані свідчать про те, що досліджувані підлітки схильні знімати сильний стрес у фрустраційних ситуаціях шляхом втечі в інші світи, такі як комп'ютерні ігри, соціальні мережі та фільми, вживання психоактивних речовин та пошук сильних романтичних почуттів.

На основі результатів цього дослідження можна зробити висновок, що деструктивні конфлікти, в яких один учасник (або група учасників) застосовує психологічне або фізичне насильство до іншого, можуть фруструвати молодих людей і спричиняти адиктивну поведінку. За результатами емпіричного дослідження були сформульовані наступні рекомендації щодо профілактики адиктивної поведінки в молодіжному середовищі:

- попередження виникнення деструктивних конфліктів;
- розвиток у молоді навичок подолання фрустрації;
- формування мотивації до ефективного соціального, психологічного та фізичного розвитку;
- мотивація до соціально сприятливої поведінки;

- розвиток захисних факторів, особистісних і середовищних ресурсів та поведінкових стратегій для здорової та соціально ефективною поведінки у молоді;
- розвиток знань та навичок у сфері протидії різним видам девіантної поведінки підлітків, батьків та педагогів в організованих та неорганізованих групах;
- мотивація до зміни дезадаптивної поведінки; - зміна дезадаптивної поведінки на адаптивну.

Формування та розвиток мереж соціальної підтримки з боку однолітків та дорослих. Заохочення підлітків до зміни дезадаптивної поведінки та мінімізація шкоди від неї. Розрізняють первинну, вторинну та третинну профілактику адиктивної поведінки серед підлітків. Первинна профілактика спрямована на попередження проявів залежності у підлітків, що їх не мають. Вторинна – спрямована на швидку соціалізацію та звільнення від залежності в підлітків, в яких третинна профілактика покликана запобігти виникненню залежності у молодих людей, чия дезадаптивна поведінка проявилася нещодавно або які перебувають у групі ризику. Третинна профілактика спрямована на роботу з підлітками зі стійкою залежністю.

Також були описані профілактичні заходи у шкільному середовищі. До них відносяться: інформування педагогів про профілактику адиктивної поведінки в молодіжному середовищі та соціальні, медичні та економічні наслідки вживання наркотиків; налагодження контакту з сім'ями; вивчення соціально-психологічних відносин у сім'ях; організація профілактичних заходів за участю

представників системи охорони здоров'я, соціальних, психологічних та правоохоронних служб у тому числі: проведення консультативної та корекційної роботи з усіма учасниками навчально-виховного процесу; навчання молоді безпечній, законослухняній поведінці; орієнтація молоді на постановку життєвих цілей.

РОЗДІЛ 3. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ ПРОЯВУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

3.1. Аналіз методів психологічної корекції девіантної поведінки

Функціональними завданнями процесу корекції девіантної особистості є наступні:

- виховання - відтворення в молодій людині позитивних якостей;
- компенсація - формування прагнень до компенсації певних рис особистості;

Соціально небажана діяльність здійснюється у сферах, де молода людина може реалізувати свої здібності, компетенції та потребу в самореалізації;

- стимулювання - активізація позитивних, суспільно корисних видів діяльності та практичної поведінки в молодіжному середовищі;

- кодифікація - використання різноманітних методів, спрямованих на зміну негативних рис особистості та модифікацію мотивації, ціннісних орієнтацій, установок і поведінки;

- коригування - методи впливу на соціальні групи та їхніх представників з метою зміни ступеня їхньої участі у внутрішньогрупових процесах і груповій діяльності в цілому.

О. Осипов визначив функції психологічної корекції та систематизував їх наступним чином.

Змістовна корекція - корекція когнітивної сфери, корекція особистості, корекція емоційно-вольової сфери, корекція поведінкових актів, корекція міжособистісних відносин;

- індивідуальні, групові та змішані (індивідуальні та групові);
- програмні та непрограмні: програмні, імпровізовані;
- короткострокові (хвилини - години), короткострокові (години - дні), довгострокові (місяці), довгострокові (більше року);
- характер управління процесом координації - директивні, недирективні;

- залежно від масштабу вирішуваного завдання - загальні (загальні заходи), часткові (комплекс психолого-педагогічних впливів, адаптованих до дітей одного віку) і специфічні (комплекс методів, спрямованих на корекцію конкретних форм девіантної поведінки, що зустрічаються у дітей одного віку) [88,с.102].

Організація та проведення корекційних заходів, спрямованих на молодь груп ризику, передбачає наступні етапи:

- 1) формулювання соціально-педагогічної та психологічної проблеми;
- 2) формулювання гіпотез щодо причин девіантної поведінки молоді;
- 3) діагностика - збір інформації за визначеним переліком проблем;
- 4) підбір та використання методів, прийомів та технік корекційної роботи;
- 5) розробка корекційних програм; 6) реалізація корекційних заходів;

7) контроль за ходом реалізації програми та оцінка її ефективності [36,с.55].

У сучасній педагогіці існує кілька форм організації корекції девіантної поведінки:

- комплексне консультування фахівцями на основі даних соціальнопсихологічної та психолого-педагогічної діагностики окремої молоді людини, всього класного колективу та батьків;
- покращення психосоціального середовища дитини;
- освітньо-виховні заходи щодо навчання та виховання молоді, гендерно-вікового, фізичного та психологічного розвитку, спрямовані на підвищення рівня складних взаємодій між дітьми та дорослими;
- запобігання психологічним перевантаженням у навчально-виховному процесі, які негативно впливають на психіку молодих людей;- спеціальне загартовування молоді для подолання стресових ситуацій та навчання їх розумним способам зняття психоемоційних перевантажень у проблемних ситуаціях;
- проведення психолого-педагогічних досліджень дітей протягом усього періоду навчання з метою своєчасного виявлення нервово-психічних та психосоматичних розладів;
- спільні семінари для учнів та їхніх батьків з питань девіантної поведінки;
- психолого-педагогічні семінари для дітей та їхніх батьків з питань девіантної поведінки, її причин, методів подолання та засобів корекції;
- заходи з гігієнічного виховання;

- психічне здоров'я та психопрофілактична робота;
- організовані та контрольовані форми роботи [87,с.36].

Регуляція і корекція ґрунтуються на мобілізації зусиль для досягнення успіху. Важливу роль у цих процесах відіграють вольові якості особистості. Завдяки волі корекція особистісних якостей, поведінки і діяльності набуває самостійного і самокорекційного характеру. Це процес, за допомогою якого людина приймає свої цілі, аналізує умови своєї діяльності, програмує її, оцінює результати і коригує їх.

Крім перерахованих вище загальних умов, що визначають ефективність корекційної роботи, дуже важливим є вибір методів, прийомів і способів корекції девіантної поведінки.

А. Гонєв класифікує методи корекції девіантної поведінки на чотири групи:

- методи руйнування негативних особистісних якостей ("вибухові" та методи реконструкції особистості);
- методи перебудови мотиваційної сфери та самосприйняття (методи об'єктивного переосмислення сильних і слабких сторін, методи переорієнтації самосприйняття, методи переконання, методи прогнозування негативної поведінки);
- способи реструктуризації життєвого досвіду (способи обмеження, способи перевиховання, способи переключення, способи модифікації способу життя);
- методи попередження негативних і позитивних стимулів поведінки (методи позитивного світогляду, методи покарання і заохочення, методи змагання) [29,с.36].

В. Кащенко зазначає, що існує дві групи корекційних методів:

-виховні методи: методи соціального впливу (корекція позитивних і добровільних вад, корекція страху, методи занедбаності, методи культури здорового сміху, корекція нав'язливих ідей і поведінки, корекція бідності, самокорекція);

- спеціальні або часткові методи виховання (корекція поведінкових дефектів, корекція напруженості тощо);

- методи корекції переважно через фізичну активність; - методи корекції через раціональну організацію груп дітей;

Психотерапевтичні методи:

- навіювання та самонавіювання;

- гіпноз;

- методи утримання;

- психоаналіз [33,с.96].

О. Змановська виділяє шість основних груп методів модифікації поведінкових відхилень:

- мотиваційне стимулювання зміни поведінки;

- модифікація емоційних розладів;

- методи саморегуляції;

- методи когнітивної реструктуризації;

- методи гасіння небажаної поведінки;

- методи формування позитивної поведінки [102,с.58].

С. Немченко пропонує доповнити наведену вище класифікацію методів суто психологічними методами:

- метод дилеми - формування знань про моральні норми шляхом постановки вихованців у ситуацію вільного морального вибору з кількох варіантів поведінки;
- метод дилеми - формування знань про моральні норми Поміщаючи учнів у ситуації, коли вони морально вільні у виборі між кількома варіантами дій;
- методи інтимного спілкування - через залучення вихованців до суспільних цінностей в особистому спілкуванні;
- методи емпатії - розвиток здатності учнів ідентифікувати почуття, які відчувають інші, і приймати чужу точку зору;
- методи аналізу поведінки - вчать учнів розпізнавати та аналізувати наслідки власної поведінки та поведінки інших людей. Це позитивно впливає на розуміння моральних норм, сприяє розвитку здатності прогнозувати наслідки, формуванню поведінкових навичок і подоланню безпосередніх бажань, почуттів та імпульсів [67,с.29].

Дослідники встановили, що у корекційній педагогічній та психологічній роботі з девіантною молоддю, використовуючи різні форми, види і методи діяльності та поєднуючи індивідуальні та колективні, педагогічні та психологічні впливи, процес подолання дефектів розвитку особистості та девіантної поведінки молоді стає реальним та ефективним. Зазначається, що це робить завдання формування позитивних рис характеру у молоді більш реальним. Особливу роль у психологічній корекції девіантної молоді відіграє сім'я. Ефективність комунікативної корекції в сім'ях девіантної молоді залежить від вдалого поєднання як прямих (психоосвіта батьків), так

і опосередкованих (заходи з молоддю, організація спільної діяльності, спілкування батьків і дітей у сім'ї, школі) впливів на сім'ю.

3.2. Рекомендації щодо профілактики прояву девіантної поведінки підлітків

Психологічні заходи, спрямовані на попередження девіантної поведінки молоді (освітня профілактика), передбачають проектування педагогічними працівниками освітнього середовища, в якому молода людина може безперервно і поступово розвиватися як особистість і уникати ситуацій, що можуть призвести до девіантної поведінки. Приблизну схему такої діяльності можна представити у вигляді таблиці.

Розглянемо послідовність необхідних педагогічних процесів:

- 1) діагностувати загальний тип ситуації взаємодії підлітка з освітнім (домашнім, шкільним) середовищем і відповідний рівень суб'єктної позиції підлітка у формі спостережень, бесід, аналізу педагогічної документації, результатів психологічних досліджень тощо;
- 2) проектування (визначення та забезпечення) адекватного позиції підлітка набору розвивальних стимулів і можливостей в освітньому середовищі, що виключає ризик можливої ситуативної дезадаптації;
- 3) відстежувати та адекватно реагувати на активність молодих людей у своєму середовищі: де важко скоригувати параметри освітнього середовища ("індивідуальна адаптація");

якщо відбувається розвиток молоді (розвиток суб'єктної позиції), документувати перехід до наступного типу ситуації;

4) коли молода людина успішно пройшла всі чотири типи ситуацій в освітньому середовищі та набула статусу суб'єкта саморегуляції, необхідно якісно оновити середовище превентивного виховання та організувати новий цикл.

Основна роль педагога у наданні психологічної допомоги молоді, яка опинилася у складних життєвих обставинах, полягає у створенні підтримуючого та сприятливого навчального середовища.

Розробити рекомендації для вчителів щодо психологічної допомоги молоді, яка опинилася у складних життєвих обставинах. Будьте емоційно доступними: проявляйте емпатію, розуміння і турботу про молоду людину. Покажіть, що ви стурбовані її благополуччям і готові допомогти; слухайте і виявляйте інтерес. Відводьте час для прослуховування підлітків, їхніх проблем, думок та почуттів. Покажіть їм, що ви цікавитесь їхнім досвідом та їхніми потребами:

- визначте ресурси та підтримку. Допоможіть підліткам знайти ресурси і підтримку, які можуть допомогти їм у подоланні труднощів. Це можуть бути шкільні ресурси, позашкільні програми, соціальні служби або психологічні служби;

- проводити профілактичні заняття. Організуйте заняття з питань здоров'я та психологічного благополуччя, щоб допомогти

молодим людям розвинути навички саморегуляції, управління стресом та соціальної взаємодії;

– співпрацюйте з психологами та іншими фахівцями. Звертайтеся до шкільної психологічної служби та зовнішніх психологічних ресурсів за порадами та підтримкою в роботі з підлітками;

– основна роль батьків у наданні психологічної допомоги підліткам полягає у створенні сприятливого та безпечного домашнього середовища. Див.

рекомендації для батьків:

– створіть відкриту комунікацію. Відкрито спілкуйтеся з підлітками. Створіть атмосферу, в якій підлітки почуватимуться в безпеці, висловлюючи свої почуття, думки та занепокоєння. Слухайте, що вони говорять, не критикуючи і не засуджуючи;

– будьте емоційно присутніми. Проявляйте інтерес до емоційних станів підлітків і давайте їм можливість говорити про свої почуття. Проявляйте співчуття та розуміння;

– підтримуйте незалежність. Допомагайте підлітку стати незалежним і розвивати навички прийняття рішень. Дайте їм можливість вирішувати проблеми самостійно, але будьте поруч, щоб підтримати їх у разі потреби;

– встановіть і стабілізуйте розпорядок дня. Встановіть регулярний щоденний графік навчання, відпочинку, фізичних

вправ і часу для сім'ї. Розпорядок допомагає підтримувати стабільність і благополуччя;

- встановіть межі та правила. Встановлення чітких меж і правил вдома допомагає підліткам зрозуміти очікування та побудувати гармонійні міжособистісні стосунки;

- звертайте увагу на самосвідомість. Заохочуйте розвиток самосвідомості, зокрема, підлітка, допомагайте йому розуміти власні потреби, цінності та мотивацію. Підтримуйте його у процесі виявлення власної особистості та самовизначення;

- стимулюйте позитивну самооцінку. Підкреслюйте позитивні риси та досягнення підлітка. Розпізнавайте його зусилля та надавайте підтримку під час переживання труднощів. Створюйте атмосферу підтримки та прийняття;

- розбудуйте навички копінгу. Допомагайте підлітку розвивати ефективні стратегії копінгу (способи впоратися зі стресом) для подолання життєвих труднощів. Навчіть його впевнено вирішувати проблеми, розробляти плани та шукати підтримку від інших.

Психологам, зокрема шкільним, у роботі з молодими людьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, слід дотримуватися наступних рекомендацій:

- Встановіть довірливі стосунки. Створіть безпечну та довірливу атмосферу, в якій підлітки почуватимуться в безпеці, висловлюючи свої почуття та думки. Проявляйте інтерес до їхнього життєвого досвіду, емпатію та співчуття.

- Враховуйте індивідуальні особливості. Оскільки кожен підліток унікальний, важливо проявляти гнучкість, щоб задовольнити його індивідуальні потреби та особливості. Враховуйте вік, рівень розвитку та досвід.
- Сприяйте незалежності та розвитку навичок. Допмагайте підліткам розвивати незалежність, саморегуляцію та навички прийняття рішень. Розвивати вміння аналізувати ситуації, знаходити рішення та долати труднощі.
- Використовує різноманітні методи та техніки. Використовують широкий спектр методів і технік психологічної роботи, серед яких ігротерапія, арт-терапія, психодрама та когнітивно-поведінкова терапія.

Обирайте ті з них, які відповідають потребам і здібностям підлітка.

- Розвивайте навички подолання труднощів та регулювання емоцій. Допоможіть підліткам розвинути здорові навички подолання стресу та труднощів. Навчіть їх регулювати, розпізнавати, виражати свої емоції та керувати ними. Допоможіть підліткам зрозуміти зв'язок між думками, почуттями та поведінкою.

- Забезпечте конфіденційність і приватність. Гарантуйте конфіденційність і недоторканність інформації, яку підліток довіряє вам. Поясніть, що ви будете ділитися лише тією інформацією, яка необхідна для надання підтримки та допомоги.

- Залучайте сім'ю та громаду підлітка. Розумійте, що підтримка підлітків має бути інклюзивною. Спілкуйтеся з батьками, вчителями

та іншими членами сім'ї, щоб отримати повну картину і допомогти визначити найбільш ефективні способи підтримки.

Варто зазначити, що в корекційній роботі з девіантними підлітками особлива увага приділяється сім'ї. Це пов'язано з тим, що ефективність роботи залежить від успішного впливу прямих і непрямих методів на сім'ї старшокласників. Так, прямий вплив - це психопросвітництво батьків, а непрямий - вплив на сімейні та шкільні стосунки через роботу з батьками.

Висновки до розділу 3

Основними психологічними характеристиками таких підлітків є відхилення у поведінці, такі як агресивність, конфліктність, шкідливі звички та суїцидальні нахили. Крім того, для підлітків з девіантною поведінкою характерні особливості в емоційній та вольовій сферах, такі як підвищена тривожність, дефіцит цінностей, особливо в сфері життєвих цілей і сенсу життя. Вони схильні до імпульсивності, дратівливості, агресивності та конфліктності, що ускладнює спілкування з оточуючими та створює значні труднощі у вихованні. З цієї причини підлітки з девіантною поведінкою характеризуються сильною схильністю до агресивної або протиправної поведінки. У зв'язку з цим, сьогодні велике значення має соціальнопсихологічна профілактика девіантної поведінки підлітків.

Якщо не займатися виявленням та профілактикою девіантної поведінки підлітків, то проблема не зникне, незважаючи на велику кількість розроблених наукових підходів.

Девіантна поведінка визначається як виникає як реакція людини на певні соціальні умови, що характеризується недотриманням офіційно встановлених або діючих в конкретному суспільстві норм або еталонів, в результаті чого відбувається їх порушення.

Можна сказати, що підліток девіантної поведінки - це особа, яка не досягла віку кримінальної відповідальності і будь-яке відхилення від загальноприйнятих норм його поведінки не впливає на соціальні служби.

Під профілактичної та корекційної роботою з підлітком девіантної поведінки розуміється вид професійної діяльності соціального працівника, спрямований на корекцію наявних відхилень в поведінці підлітка і запобігання можливих відхилень шляхом підвищення рівня його соціальної адаптації. Розкриття особистісних можливостей, розширення соціальних зв'язків, формування позитивного соціального досвіду, залучення до реалізації соціальних вимог. Профілактична і корекційна робота також включає в себе запобігання переходу девіантної поведінки підлітків в кримінальну.

ВИСНОВКИ

У даній роботі наведено теоретичне узагальнення і розв'язання експериментальної проблеми психологічних чинників формування девіантної поведінки підлітків:

1. Теоретичні дослідження дозволили зробити наступні висновки: девіантна поведінка - це вид формування схильності до штучної зміни свого психічного стану та відходу від реальності шляхом вживання певних речовин для розвитку інтенсивних емоцій або постійного зосередження на певних видах діяльності. Адиктивна поведінка підліткового покоління і старших характеризується різним ступенем вираженості, починаючи від звичайного звикання і закінчуючи важкою залежністю, яка в майбутньому може призвести до психіатричної патології.

Виділяються наступні основні причини девіантної поведінки підлітків: неблагополуччя в сім'ї; особистісні особливості; шкільна дезадаптація; вплив неформального несоціального середовища; соціально-економічні та демографічні причини. Однією з рушійних сил виникнення адиктивної поведінки в підлітковому віці є конфліктне соціальне середовище.

2. Для дослідження особливостей розвитку девіантної поведінки у підлітків були обрані наступні психодіагностичні методики:

Міжнародний опитувальник поширеності жорстокого поводження з дітьми - дитяче видання (ICAST-C), методика

діагностики різних схильностей до залежностей Лозової Г., методика експрес-діагностики рівня особистісної фрустрованості Бойка В. та проведено кількісний і якісний аналіз отриманих результатів.

92% підлітків мали середній рівень залежності, а найпоширенішими залежностями серед цієї групи були комп'ютерна, ігрова, телевізійна, любовна, тютюнова, алкогольна та наркотична залежності. Отримані дані свідчать про те, що опитані підлітки схильні знімати сильний стрес у фрустраційних ситуаціях шляхом втечі в інші світи, такі як комп'ютерні ігри, соціальні мережі та кіно, або шляхом вживання психоактивних речовин та пошуку сильних романтичних почуттів.

Статистична обробка даних, отриманих за трьома вищезгаданими методиками з використанням коефіцієнта кореляції Пірсона, показала, що зв'язок між досвідом психологічного та фізичного насильства, ступенем фрустрованості досліджуваних та їхньою схильністю до ігрової, комп'ютерної, телевізійної, харчової, трудової, тютюнової, алкогольної та наркотичної залежності, а також до залежності в цілому, є статистично значущим лінійним зв'язком. Це свідчить про те, що частота психологічного та фізичного насильства може впливати на ступінь фрустрації у молодих людей та індукувати розвиток вищезазначених видів залежності. Також існує статистично значущий лінійний зв'язок між досвідом психологічного та фізичного насильства і сексуальною та романтичною залежністю, хоча це явище не пов'язане з рівнем фрустрації досліджуваних, а скоріше з більш глибоким процесом розвитку залежності, пов'язаним з травматичним досвідом.

2. Практичні рекомендації щодо профілактики девіантної поведінки в молодіжному середовищі також включали профілактику конфліктів, розвиток здатності молоді до подолання фрустрації, формування мотивації до ефективного соціально-психологічного та фізичного розвитку, формування мотивації до соціально-підтримуючої поведінки, захисні чинники здорової та соціально-ефективної поведінки в молодіжному середовищі, особистісні та середовищні ресурси, розвиток поведінкових стратегій визначено особистісні та середовищні ресурси, розвиток поведінкових стратегій, формування знань і навичок у сфері протидії залежностям. Результати теоретичних і практичних досліджень за обраною тематикою можуть бути використані в роботі практичних психологів, оптимізації процесу психологічного супроводу в закладах освіти та в особистій роботі психологів і консультантів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андронюк Т. А. Пропедевтична робота з підлітками, схильними до девіантної поведінки, на уроках трудового навчання в загальноосвітній школі : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія і методика трудового навчання» /Т. А. Андронюк. – К., 2002. – 22 с.
2. Апетик Н. М. Моральна саморегуляція як умова попередження девіантної поведінки підлітків : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» /Н. М. Апетик. – К., 2001. – с.
3. Артёмов П.М. Типологізації молодіжних субкультур: аналіз основних напрямків та нових засад / П.М. Артёмов // Соціологія майбутнього: науковий журнал з проблем соціології молоді та студентства. – 2011. – № 2. – С. 32-37.
4. Афанасьєва В. В. Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки підлітків у діяльності загальноосвітньої школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.05
5. Балакірева О.М. Соціологічний вимір рівня вживання алкоголю та інших наркотичних речовин учнівською молоддю: методологічні питання та результати // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник

наукових праць. - Харків: Видавничий центр Харківського національного ун-ту ім. В.Н.

Каразіна, 2004. - С. 566-571.

6. Батьки і діти: соціальне самопочуття дітей в українських сім'ях. Г.В. Святненко, Л.С. Волинець, Є.М. Луценко та ін. - К.: Логос, 2000. - С. 10-21.

7. Берегова Н. П. Формування професійної готовності майбутніх психологів до роботи з проблемними клієнтами : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Н. П. Берегова. – Хмельницький, 2009. – 20 с.

8. Бондар Т.В. Вплив типу сім'ї на поширення куріння і вживання наркотичних речовин неповнолітніми // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. - Харків: Видавничий центр Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2003. - С. 571-575.

9. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки : Курс лекцій / О.І. Бондарчук. – К.: МАУП, 2006. – 88 с.

10. В. П. Андрущенко, В. П. Бех та ін. – В 7 кн. – Кн. II. – К. : ДЦ ССМ, 2002. – 440 с.

11. Варій М. Й. Загальна психологія : навчальний посібник /

12. Вейландє Л. В.-В. Підготовка студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки : дис. ... канд. пед. наук :

спец. 13.00.04/ Лілія Вольдемар-Вікторівна Вейланде. – Одеса, 2005. – 256 с.

13. Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини: Науково-методичний збірник / За ред. Т.В. Говорун. - К.: ІЗМН, 1996. – 168 с.

14. Віденко С.В. Психологія сексуальності та сексуальних стосунків: навч. посіб./ С.В. Віденко. – К.: Арістей, 2003. – 312 с.

15. Волошенко М. О. Аналіз феномена «підготовленість соціального працівника» в аспекті профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки / М. О. Волошенко // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. – 2015. – № 1 (48). –

16. Волошенко М. О. Підготовленість до профілактичнокорекційної роботи з підлітками девіантної поведінки як результат підготовки майбутніх соціальних працівників у ВНЗ / М. О. Волошенко // Матеріали IV міжнародної наук.-практ. конф. [«Соціальна політика : концепції, технології, перспективи»], (Київ, 21-24 квітня 2015 р.). –

17. Волошенко М. О. Підготовленість майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки / М. О. Волошенко // Соціальна робота в Україні : теорія і

18. Волошенко М. О. Пілотне дослідження підготовленості працівників соціальних служб до профілактично-корекційної роботи з девіантними підлітками / М. О. Волошенко // Матеріали Четвертої міжнародної наук.-практ. конф. [«Актуальні дослідження в соціальній сфері»], (Одеса, 17 листопада 2014 р.). – Одеса : Вид. Букаєв В. В.,

19. Волошенко М. О. Профілактично-корекційна робота з підлітками девіантної поведінки : навч. посіб. до тренінг-курсу / М. О. Волошенко, В. В. Корнещук. – Одеса : Вид. Букаєв В. В., 2015. – 130 с.

20. Волошенко М. О. Профілактично-корекційна робота з підлітками девіантної поведінки як предмет наукового дослідження / М. О. Волошенко // Науковий вісник Чернівецького університету.

21. Волошенко М. О. Результати педагогічного дослідження з формування підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки/ М. О. Волошенко // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки : збірник

22. Волошенко М. О. Стан професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки / М. О. Волошенко // Збірник наукових праць.

23. Вольнова Л.М. Методичні рекомендації щодо психолого-педагогічної роботи з важковиховуваними неповнолітніми /Л.М. Вольнова.

– К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – 43 с.

24. Вольнова Л.М. Профілактика девіантної поведінки підлітків:

навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна робота» у двох частинах. – Ч. 1. Теоретична частина. – 2-ге вид., перероб і доповн. – К., 2016. – 188 с.

25. Гарасимів Т.З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір: монографія / Тарас Зеновійович Гарасимів. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 420 с.

26. Гуйван Н. Правові аспекти дитячої безпритульності // Юридичний вісник України. - 2005. - № 25.

27. Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний, юридичний аспекти: Матеріали науково-практичної конференції (Харків, 10 квітня 2010 р. - Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2010. - 210 с.

28. Демічева А. В. Проблеми девіантної поведінки молоді в умовах трансформації сучасного українського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. соціол. наук : спец. 22.00.06 «Соціологія

29. Демків О.Б. Соціологія права і девіантної поведінки: Навчальний посібник. - Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. - 124 с.

30. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2003 року «Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей в Україні». - К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 195 с.

31. Діденко С.В., Козлова О.С. Психологія сексуальності / С.В.

Діденко, О.С. Козлова. – К.: Видавничий дім Альма-матер, 2009. – 304 с.

32. Діти вулиці. Інформаційний покажчик. /Л. Пескіна - Київ:

Інформаційний центр «Бібліотека ім. М. Костомарова», 2005.

33. Доля І.М. Подолання дитячої безпритульності: міжнародна та вітчизняна практика / І.М. Доля // Стратегічні пріоритети. – 2010. – №1- 2 (14-15). – С. 55-59.

34. Дюркгейм Е. Самогубство: Соціологічне дослідження / Пер. з фр. Л. Кононович. - К.: Основи, 1998. - 519 с.

35. З досвіду корекційної роботи практичного психолога і соціального педагога з дітьми з девіантною та деліквентною поведінкою : посіб [Електронний ресурс]. / авт. кол. ; упор. Ю.А. Луценко. – К. :

Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2015. – 129 с.

36. Забзалюк Д.Є. Особливості прояву девіантної поведінки на сучасному етапі // Грані. - 2001. - № 2.- С. 101-106.

37. Завацька Л.М., Янченко Т.В. Проблеми попередження асоціальної поведінки дітей та підлітків // Соціологія міста: наукові

проблеми та соціальні технології. Збірник наукових праць. - Дніпропетровськ: ДНУ, 2001. - С. 179-181.

38. Завацька Н. Є. Особливості особистісної диференціації узалежненої поведінки підлітків та її корекція : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова

39. Збірник корекційних програм з профілактики девіантної поведінки учнів професійно-технічних навчальних закладів / Укладач:

Сиско Н.М. – Хмельницький, НМЦ ПТО ПК у Хмельницькій області, 2014.

– 473 с.

40. Звіт: Діти й молодь, які живуть або працюють на вулиці:

приховане обличчя епідемії ВІЛ в Україні // Видано ЮНІСЕФ. - К., 2006. - 231 с.

41. Зінченко А.Г. Безпритульність як соціальне явище (до історії розв'язання проблеми) // Соціальна політика і соціальна робота. - 1998. -

42. Золотова Г.Д. Соціально-педагогічна профілактика адиктивної поведінки неповнолітніх: навч. посіб. для студ. спец. «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота» /Г.Д. Золотова; Держ. закл.

43. Золотова Г.Д. Нові підходи до профілактики

адиктивної поведінки / Г.Д. Золотова // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2004. – № 1. – С. 74-79.

44. Комарова Н.М. Оцінка ефективності діяльності державних структур та громадських організацій, спрямованої на вирішення проблем бродяжництва дітей, а також шляхи її вдосконалення // Соціальний працівник. - 2006. - № 9.

45. Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям: метод. посіб. / Авт.: Безпалько О.В., Гурковська Л.П., Журавель Т.В. та ін. / За ред. Зверєвої І.Д., Петрочко Ж.В. – К.: Видавничий дім «КАЛИТА», 2010.
– 376 с.

46. Кришталь В.В., Гульман Б.Л. Сексологія. Том 2. Клиническая сексологія. Часть 1. - Х., Академія сексисследований, 1997. – 272 с.

47. Кузікова С. Б. Корекція Я-концепції як умова подолання конфліктності у підлітків : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Педагогічна та вікова психологія» / С. Б. Кузікова. – К., 2000. – 23 с.

48. Кузнецова О.А. Статеве виховання школярів : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О.А. Кузнецова. – Миколаїв : ІЛІОН, 2004. – 176 с.

49. Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні : За результатами дослідження 2015 р. в рамках міжнародного проекту

«Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин

– ESPAD» / О.М. Балакірєва (кер. авт. кол.), Т.В. Бондар, Ю.Ю. Приймак,

Д.М. Павлова, О.В. Василенко, О.Т. Сакович, С.З. Сальніков, С.В. Сидяк,

Ю.Б. Юдін, Н.С. Нахабич. – К. : Поліграфічний центр «Фоліант»,

2015. – 200 с.

50. Кучерявенко Л. В. Детермінація і специфіка девіантної поведінки підлітків в умовах промислового регіону (на прикладі Криворізького регіону) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Л. В. Кучерявенко.

– К., 2008. – 30 с.

51. Кучерявенко Л.В. Аддикція як специфічна для підліткового віку деструктивна форма прояву девіантної поведінки // Громадянське суспільство та проблеми становлення особистості: Збірник наукових праць.

- Відп. ред. А.С. Лобанова. - Вип. 4. - Кривий Ріг - Забже: Видавничий дім, 2009. - С. 159-166.

52. Кучерявенко Л.В. Девіантна поведінка: аналіз наукових підходів до пояснення її сутності і форм прояву в суспільстві // Нова парадигма: Журнал наукових праць / Гол. ред. В.П.Бех. - Вип. 47. - К.:

Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. - С. 181-187.

53. Кучерявенко Л.В. Профілактика проявів деструктивної девіантної поведінки: пошук ефективних підходів // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць*. - Харків: Видавничий центр Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна, 2007. - С. 495-499.

54. Кучерявенко Л.В. Соціально-психологічна детермінація та особливості підліткових девіацій: порівняльний аналіз наукових підходів // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць*. У 2-х т. - Т. 2. - Харків: Видавничий центр Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, 2006. - С. 431-436.

55. Лазаренко В. І. Наркоситуація в Україні та девіантна поведінка молоді: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. социол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / В. І. Лазаренко. – Х., 2003. – 20 с.

56. Лазаренко В.І. Молодь та соціально-психологічні чинники девіантної поведінки в умовах трансформації суспільства // *Грані*. - Дніпропетровськ, 2000. - № 3 (11). - С. 131-137.

57. Линник Л. М. Соціально-педагогічні засади профілактичної роботи з важковиховуваними підлітками : дис. ... канд. пед. наук :

58. Лобанова А.С. Феномен соціальної мімікрії. - К.: Інститут соціології НАН України, 2004. - 300 с.

59. Лобанова А.С., Кучерявенко Л.В. Наркофон промислового регіону: соціологічний вимір // Грані. - Дніпропетровськ: ДДУ, 2007. - № 3 (53). - С. 116-120.

60. Логгінова Л. Права дитини: звіт про дотримання прав самоорганізованих дітей в Україні [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://www.helsinki.org.ua/>.

61. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. / Н.Ю. Максимова ; [ред. : С.В. Головка]. – К. : Либідь, 2011. – 520 с.

62. Максимова Н.Ю. Соціально-психологічний аспект адиктивної поведінки підлітків та молоді / Н.Ю. Максимова, С.В. Толстоухова – К., 2000. – 200 с.

63. Максимчук Н.П. Психологія сексуального розвитку:
Навчальний посібник для студентів ВНЗ / Автор укладач Н.П. Максимчук. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А, 2006. – 144 с.

64. Малихіна Т. П. Психологічні умови попередження аморальних вчинків підлітків : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» /

65. Малькова М. О. Формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до взаємодії з девіантними підлітками : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.05

66. Мальцева Т. Є. Формування громадянськості у дітей старшого підліткового віку з девіантною поведінкою : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання» / Т. Є. Мальцева. – К. : Міленіум, 2007. – 10 с.
67. Мейжис І.А., Почебут Л.Г. Соціальна психологія суспільного розвитку: Навчальний посібник. - К.: Міленіум, 2007. - Частина 1. – 310 с.
68. Методи роботи з девіантами в умовах сучасного соціокультурного середовища : методичні рекомендації / Максимова Н.Ю., Грись А.М., Манілов І.Ф. [та ін.] ; за ред. Н.Ю. Максимової. – К.: Педагогічна думка, 2015. – 9 с.
69. Некрасова І.М. Психологія і педагогіка проблемних підлітків / І.М. Некрасова, В.В. Седнів. – К. : Марич, 2011. – (Психологічний інструментарій). – Ч. 2. – 64 с.
70. Немченко С. Г. Педагогічна корекція девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи : метод. реком. для вчителів, психологів загальноосвітніх шкіл / С. Г. Немченко. –
71. Немченко С. Г. Педагогічна корекція девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи [ел. ресурс] : монографія / С. Г. Немченко. – Донецьк : ТОВ «ЮгоВосток, ЛТД», 2008. – 262 с. – Режим доступу : <http://www.ua.abslib.com/ukr-pedagogika/37697-4-sergiy-nemchenko-pedagogichna-korekciya-deviantnoi-povedinki>

72. Окушко Т. К. Соціально-педагогічні умови корекції девіантної поведінки підлітків у позашкільних навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.05
73. Олійник Л.М. Статеве виховання : [навч. посібник] / Л.М. Олійник. – Миколаїв : Принт- Експрес, 2009. – 112 с.
74. Онищенко Н. П. Корекція девіантної поведінки молодших школярів у процесі діяльності дитячих громадських організацій : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія та
75. Організація і технології соціальної роботи з дітьми вулиці / За ред. А.Й. Капської. - К.: Інтернаціональний Союз; Ліга соціальних працівників України, 2003 - 260 с.
76. Оржеховська В.М. Дитяча бездоглядність та безпритульність: історія, проблеми, пошуки: [навч. посіб.] / В.М. Оржеховська, В.Є. Виноградова-Бондаренко. – К.: ТОВ Інфодрук, 2004. – 178 с.
77. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. - К.: «ВіАН», 1996. - 351 с.
78. Павелків Р.В. Вікова психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. -К.: Кондор, 2011. – 468 с.
79. Паніна Н. Молодь України: структура цінностей, соціальне самопочуття та морально-психологічний стан за умов тотальної аномії // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2001. - № 1. - С. 5-26.

80. Перепелиця Т.Г. Аналіз чинників та передумов злочинної поведінки неповнолітніх у процесі соціалізації. - К.: Київський університет імені Т. Шевченка, 1999. – 21 с.
81. Петрунько О.В. Актуальні проблеми сексуального виховання підлітків. – К.: ДЦССМ, 2004. – 80 с.
82. Пеша І.В. Громадяни України про причини соціального сирітства // Соціальний працівник. - 2006. - № 12.
83. Підлітки на вулиці: моніторинг сучасного стану проблеми, аналіз державного забезпечення прав самоорганізованої дитини [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://igfm.org.ua/projects/finish/teen/>.
84. підлітків : метод. реком. / [уклад. Г. О. Слабкий та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Абетка–НОВА, 2004. – 31 с.
85. Підліток у великому місті: фактори та механізми соціалізації / Під ред. Л.Г. Сокур'янської. - Харків: Вид. центр Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна - 2000. - С. 140-177.
86. Показники та соціальний контекст формування здоров'я підлітків : моногр. / О.М. Балакірева, Т.В. Бондар, Д.М. Павлова та ін. ; наук. ред. О.М. Балакірева. – К. : ЮНІСЕФ, Укр. ін-т соц. дослідж. імені О. Яременка, 2014. – 156 с.

87. Портрет агресивної людини [ел. ресурс] : вправа. – Режим доступу : <https://sites.google.com/site/komsomolskacomua/storinka-psihologa/>
88. Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей: тематична державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2003 року / [кер. авт. кол. Ж.В. Петрочко, О.О. Яременко]. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 240 с.
89. Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 25-27 листопада 2002. - К.: Міленіум, 2002 - 424 с.
90. Проблеми молоді в контексті формування і реалізації молодіжної політики в Україні/ Матеріали засідання круглого столу / За ред. Ю.В. Макогона. - Донецьк: Дон ФНІСД, 2009. - 45 с.
91. Програма подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006-2010 роки / Харків. - 2006. - 56 с.
92. Профілактика поширення наркозалежності серед молоді. Навчально-методичний посібник. / Під ред. В.В. Бурлаки. - К.: ГЕРБ, 2008. - 224 с.
93. Психологічні механізми адаптації девіантів до сучасного соціокультурного середовища : монографія / Максимова Н.Ю., Грись А.М., Манілов І.Ф. [та ін.] ; за ред. Н.Ю. Максимової. – К.: Педагогічна думка, 2015. – 254 с.
94. Психолого-педагогічна робота з дітьми, схильними до прояву девіантної, делінквентної поведінки (з досвіду роботи спеціалістів психологічної служби системи освіти України)

[Електронний ресурс] / авт. кол.: О.П. Абухажар, Н.М. Акімова, В.В. Білецька та ін ; упор.: В.Г. Панок, Ю.А. Луценко – К. : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2014. – 497 с.

95. Рибалка В. Психологічна профілактика суїцидальних тенденцій проблемної особистості/В. Рибалка. – К.: Шк. світ, 2009. – 128 с.

96. Рущенко І.П. Загальна соціологія : Підручник / Передм. проф. О.Н. Ярмиша. - Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 524 с.

97. Рущенко І.П. Соціологія злочинності: Монографія. - Харків:

Вид-во Націон. ун-ту внутр. справ, 2001. – 370 с.

98. Сорочинська В.Є. Основи превентивної педагогіки : [навч.

посіб.] / В.Є. Сорочинська. – Вінниця : Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського, 2008. – 173 с.

99. Соціальна політика і соціальна робота: Український науков. і громадськ. часопис. - 1999. - №3-4. - 208 с.

100. Соціальна робота з підлітками з девіантної поведінкою та молодими людьми, які повернулись з місць позбавлення волі / За заг. ред. А.О. Бучака. - Рівне, 2001. – 28 с.

101. Соціальна робота: Підручник / В.А. Поліщук, О.П. Бартош-Пічкара, Н.М. Горішна, Г.В. Лещук, О.Ю. Пришляк / За ред. Н.Г.

Ничкало. – Тернопіль: ВАТ «ТВПК «Забруч», 2010. – 330 с.

102. Соціальна робота: Підручник для студентів педагогічних вузів / За ред. Кревменка Н.О. - К.: Наука, 2002. - С. 239-331.
103. Соціальна робота: технологічний аспект: Навч. пос. / За ред. проф. А.Й. Капської. - К.: Центр навч. літератури, 2004. - 352 с.
104. Соціологія : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів – 2-ге вид., доопр., доп / за заг. ред. В. І. Докаша. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – 448 с.
105. Соціологія. Основи загальної, спеціальних і галузевих теорій / Лукашевич М.П., Туленков М.В., Яковенко Ю.І. – К.: Каравела, 2016. – 544 с.
106. Соціологія: навч. посібник / За ред. В.Г. Городяненка. - К., 1999. 244. Соціологія: навч. посібник / За ред. С.О. Макєєва. - К., 1999.
107. Соціологія: підручник / За заг. ред. проф. В.П. Андрущенко, проф. М.І. Горлача. - Харків - Київ, 1998.- 696 с.
108. Сургова С. Ю. Формування готовності до превентивної діяльності майбутніх соціальних працівників у вищому навчальному закладі : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / С. Ю. Сургова. – Луганськ, 2012. – 20 с.

109. Сучасні секти. Тоталітарні культу. Деструктивні релігійні організації. – Львів: Вид-во Львівської єпархії Укр. Правосл. Церкви, 2001.

– 20 с.

110. Тарновська О. С. Девіантна поведінка підлітків і превентивна робота : навч.-метод. посіб. Ч. 1 / О. С. Тарновська ; Чернів. нац. ун-т ім. Ю.

Федьковича. – Чернівці : Рута, 2003. – 82 с.

111. Ткач Р.М. Соціально-психологічні чинники, що зумовлюють схильність дітей до бродяжництва. // Збірник наукових праць Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Проблеми загальної та педагогічної психології / за ред. Максименка С.Д. – Т. VIII, част. 8. – Київ; 2007. – С. 298 - 304.

112. Тюптя Л.Т., Іванова І.В. Соціальна робота (теорія і практика):

Навч. посіб. - К.: ВМУРОЛ «Україна», 2004. - С. 228-236.

113. Український центр контролю за соціально небезпечними хворобами Міністерства охорони здоров'я України. – Режим доступу: <http://ucdc.gov.ua>.

114. Цибулько Л.Г. Шляхи подолання дитячої безпритульності в

Україні / Л.Г. Цибулько // Вісн. ЛНУ ім. Тараса Шевченка. – 2011. – №20 (231). – С. 153-158.

115. Цушко І.І. Профілактика суїцидальної поведінки серед дітей та учнівської молоді// Практична психологія та соціальна робота. - 2001. - №7.

- С. 46-47.

116. Черниш Н. Й. Соціологія: підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-е вид., доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

117. Шавровська Н., Гончаренко О., Мельникова І. Суїцид як соціально психологічний феномен // Психолог. - 2002. - № 38-39. - С. 46-57.

118. Day P. J. A New History of Social Welfare/ P. Day – Boston, etc. : Pearson Education, 2003. – P. 261.

119. Developmental Social Care: Experimental Community Mental Handicap Teams in Nottinghamshire /A. Webb, J. Vincent, G. Wistow, K. Wray,

//

120. British Journal of Social Work. – 1991.– Vol 21.– P. 491–513.

121. Hackman J. R. Development of the Job Diagnostic Survey / J. R. Hackman, G. R. Oldham // Journal of Applied Psychology. – 1975. – № 60 (2). – P. 159–170.

122. Heinonen T. Social work in health and mental health: issues, developments, and actions / Ò. Heinonen, À. Metter. – Canadian Scholars' Press Inc., 2005. – 410 p.

123. Hons B. A. Social Care : Placement Handbook / B. A. Hons. – Dublin : Institute of Technology School of Social Sciences and Law. – 2012. – 20 p.

124. Korneshchuk V. V. Interactive education in the system of training of prospective social workers / V. V. Korneshchuk, Y. O. Muzyka // Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology. – II(8), Issue: 16, 2014. – P. 15–18.

125. Parsons T. The Professions and Social Structure (1939) / T. Parsons // Essays in Sociological Theory (Revised Edition). – New–York : The Free Press, 1966. – P. 34–36.

126. Ramon S. The Worker's Perspective : Living with Ambivalence and Ambiguity / S. Ramon // Psychiatric Hospital Closure : Myths and Realities (Ed.). – London : Chapman Hall, 1992. – P. 23–35.

127. Schema national des formations sociales 2001–2005. – Paris : GNI, 2001. –123 p.

128. Suppes M. N. The Social Work Experience: An Introduction to the Profession / M. N. Suppes, C. C. Wells. – New–York., 1991. – P. 6.

129. Weick A. Reconstructing social work education / A. Weick // Revisioning social work education: A social constructionist approach / Ed. By J. Laird. New York : Haworth, 1993. – P. 551.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Результати діагностики за шкало «D» опитувальника
ICAST-C**

№ досліджуваного	Кількість балів	Кількість випадків
1	10	10-50 разів
2	10	10-50 разів
3	10	до 10 разів
4	18	Безліч разів
5	10	до 10 разів
6	5	10-50 разів
7	17	Безліч разів
8	10	до 10 разів
9	15	Безліч разів
10	15	10-50 разів
11	5	до 10 разів
12	20	10-50 разів
13	8	10-50 разів
14	7	10-50 разів
15	9	до 10 разів
16	14	Безліч разів
17	21	10-50 разів
18	12	Безліч разів
19	6	до 10 разів
20	3	до 10 разів
21	17	Безліч разів
22	19	Безліч разів
23	5	до 10 разів
24	11	10-50 разів
25	18	Безліч разів
26	6	до 10 разів
27	16	Безліч разів
28	10	до 10 разів
29	4	до 10 разів
30	15	10-50 разів

Додаток Б

Результати діагностики за методикою «Експрес-діагностика рівня особистісної фрустрації» (В.Бойко)

№ досліджуваного	Рівень особистісної фрустрації
1	4
2	8
3	4
4	10
5	6
6	7
7	8
8	3
9	11
10	6
11	6
12	12
13	4
14	6
15	7
16	11
17	12
18	6
19	4
20	1
21	11
22	4
23	4
24	6
25	4
26	3
27	12
28	4
29	1
30	10

Додаток В

Результати діагностики за методикою «Методика діагностики схильності до різних видів залежності» (Лозової Г.)

№ досліджуваного	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Загальна схильність до залежностей	13	11	12	21	12	6	16	18	18	16	6	19	13	12	12	17	18	15	5	6	18	16	7	14	17	8	19	12	7	16
Залежність від здорового способу життя	6	8	5	5	8	9	10	5	5	7	7	5	10	8	6	6	7	11	5	6	10	10	5	5	8	6	9	10	11	9
Алкозалежність	15	14	14	15	13	8	13	14	20	18	8	19	7	11	13	14	13	12	8	5	14	19	5	13	12	5	14	11	6	10
ТВ залежність	11	14	14	14	13	8	15	16	17	15	10	14	11	12	14	12	11	12	10	11	16	15	12	12	12	13	12	11	10	13
Ігрова залежн.	16	15	17	15	14	12	16	17	18	15	11	16	16	13	12	17	19	12	13	11	13	17	10	13	12	11	16	13	12	15
Харчова залежн.	11	9	15	17	16	6	12	14	11	12	5	15	10	9	7	13	14	13	7	8	16	12	9	12	14	10	14	9	8	16
Релігійна залеж.	5	7	9	6	9	11	8	11	10	5	8	6	8	10	7	9	11	5	9	7	10	11	7	6	9	5	10	12	7	10
Трудова залежн.	8	9	7	6	9	10	11	6	8	13	9	12	9	6	8	11	12	9	8	9	12	12	6	7	9	10	12	9	5	11
Комп'ютерна зал	15	17	18	13	12	15	18	13	17	12	12	18	14	14	14	15	20	14	16	8	15	14	12	15	14	13	16	15	14	13
Тютюнова залеж.	12	11	14	19	14	8	44	12	15	12	7	16	7	11	9	15	13	12	9	6	15	16	5	13	13	8	17	7	5	18
Залежн від ліків	5	9	7	8	10	5	11	12	8	10	9	7	12	9	7	11	12	9	6	7	8	12	7	9	6	10	11	10	5	5
Наркозалежність	11	5	8	13	6	5	13	14	13	13	5	12	12	6	11	15	14	12	5	5	13	11	5	11	13	6	14	9	8	12
Сексуальна залежність	6	5	9	12	9	7	12	13	13	9	5	6	8	9	8	9	8	7	9	6	10	12	6	7	8	6	9	12	8	9
Любовна залежність	12	13	14	15	12	6	8	14	13	15	7	11	11	13	10	13	14	12	11	11	12	15	10	13	16	7	14	11	7	13

Додаток Г

**Стимульний матеріал до методики «Опитувальник наявності фактів
насильства в дитинстві: Дитяча версія (ICAST-C)»**

У всьому світі використовують різні способи виховання дітей. Іноді насильство розуміють як спосіб навчання. Це дослідження дає змогу визначити наявність у дітей досвіду у сфері шкільного та домашнього насильства.

Будь ласка, розкажіть нам про себе.

1. Вкажіть свою стать (потрібний варіант позначте знаком "+")
 - Чоловіча Жіноча
2. Вкажіть свій рік і місяць народження : /
3. У якому класі Ви навчаєтесь? (Будь ласка, позначте лише одну цифру) 1 клас
2 3 4 5 5 6 6 7 8 9 9 10 11 12
4. Де Ви живете? (Потрібний варіант позначте знаком "+")
 - У селі
 - У маленькому містечку
 - У великому місті
 - Інше _____
5. Який варіант найкраще описує вашу сім'ю? (потрібний варіант позначте знаком "+")
 - Я живу з батьком і матір'ю Я живу з батьком
 - Я живу з матір'ю Я живу з іншими родичами
 - Інше (прохання вказати) _____
6. Вкажіть ступінь освіти своїх батьків:

Мати: Батько:

Базова середня освіта Базова середня освіта Базова середня освіта

Середня спеціальна освіта Середня спеціальна освіта

Повна середня освіта Повна середня освіта

Незакінчена вища Незакінчена вища

Вища Вища Вища

Післявузівська Післявузівська Післявузівська

7. Ви сповідуєте будь-яку релігію? (Позначте тільки одне поле знаком "+")

Так Ні (переходьте до запитання 9)

8. Яку релігію Ви сповідуєте?

Православне християнство.

Католицизм.

Мусульманство.

Іудаїзм.

Буддизм

Інше.

9. Чи відчуваєте Ви себе в безпеці у своїй родині? (Позначте тільки одне поле знаком "+")

Завжди Часто Ніколи

10. У вашому домі будь-хто вживав алкоголь та/або наркотики, а потім поведився так, що це Вас лякало?

Так Ні

11. У вашому будинку Ви бачили дорослих, які кричали і сильно ляялися один з одним?

Так Ні

12. У своєму будинку Ви коли-небудь бачили, щоб дорослі завдавали одне одному фізичної шкоди (наприклад, били одне одного ногами або руками)?

Так Ні

13. У вашому домі Ви бачили коли-небудь, як дорослі використовують ножі, палиці, інші об'єкти, щоб заподіяти біль або налякати інших людей?

Так Ні

14. Іноді навіть діти або підлітки вашого віку бувають жорстокими. Можливо, вони змушували Вас відчувати сором або інші неприємні емоції. Ви коли-небудь зазнавали жорстокого поводження або погроз (знущань) з боку іншої дитини чи підлітка?

Так Ні

За допомогою цих запитань ми хочемо дізнатися про досвід, який отримують діти у своєму оточенні (зі своїми сім'ями та близькими). Ця анкета використовується для діагностики дітей з різних частин світу. Ми хочемо знати, що переживають діти, щоб мати можливість їх захистити.

Наступні запитання стосуються речей, які могли траплятися з Вами в останній рік. Запитання можуть здатися дивними або важкими для відповіді. Будь ласка, спробуйте підібрати для них найбільш підходящу відповідь із можливих. У цій анкеті немає правильних або неправильних відповідей. Якщо Ви відчуєте себе занадто ніяково, щоб продовжувати, то можете зупинитися.

Якщо Вам потрібні пояснення до будь-якого із запитань, на які ми просимо відповісти, поговоріть із людиною, яка надала Вам цю анкету. Якщо Ви не скажете нам, що хочете поговорити про це, ніхто не дізнається які відповіді Ви дали на запитання.

Для кожного питання, будь ласка, перевірте всі можливі варіанти: кривдник (доросла жінка, дорослий чоловік, хлопчик/юнак, дівчинка/дівчина).

**Стимульний матеріал до опитувальника «Методика діагностики
схильності до різних видів залежності» (Лозової Г.)**

1. Час від часу мені дуже хочеться випити, щоб розслабитися.
2. У свій вільний час я найчастіше дивлюся телевізор.
3. Я вважаю, що самотність – це найстрашніше в житті.
4. Я – людина азартна і люблю азартні ігри.
5. Секс – це найбільше задоволення в житті.
6. Я досить часто їм не від голоду, а для отримання задоволення.
7. Я дотримуюся релігійних ритуалів.
8. Я весь час думаю про роботу, про те, як зробити її кращою.
9. Я досить часто приймаю ліки.
10. Я проводжу дуже багато часу за комп'ютером.
11. я не уявляю свого життя без сигарет.
12. Я активно цікавлюся проблемами здоров'я.
13. Я пробував наркотичні речовини.
14. Мені важко боротися зі своїми звичками.
15. Іноді я не пам'ятаю того, що сталося під час сп'яніння.
16. Я можу довго клацати пультом у пошуках чогось цікавого по телевізору.
17. Головне, щоб кохана людина завжди була поруч.
18. Час від часу я відвідую ігрові автомати.
19. Я не думаю про секс, тільки коли я сплю.
20. Я постійно думаю про їжу, уявляю собі різні смаколики.
21. Я досить активний член релігійної громади.

22. Я не вмію відпочивати, почуваюся погано під час вихідних.
23. Ліки – найпростіший спосіб поліпшити самопочуття.
24. Комп'ютер – це реальна можливість жити повним життям.
25. Сигарети завжди зі мною.
26. На підтримку здоров'я не шкодую ні сил, ні грошей, ні часу. 27. Спробувати наркотик – це отримати цікавий життєвий урок.
28. Я вважаю, що кожна людина від чогось залежна.
29. Буває, що я трохи перебираю, коли випиваю.
30. Телевізор увімкнений більший час мого перебування вдома.
31. Коли я не разом із коханою людиною, я постійно думаю про неї.
32. Гра дає найгостріші відчуття в житті.
33. Я готовий іти на "випадкові зв'язки", адже утримання від сексу для мене вкрай важке.
34. Якщо страва дуже смачна, то я не втримаюся від добавки.
35. Вважаю що релігія – єдине, що може врятувати світ.
36. Близькі часто скаржаться, що я постійно працюю.
37. У моєму будинку багато медичних і подібних препаратів.
38. Іноді, сидячи біля комп'ютера, я забуваю поїсти або про якісь справи.
39. Сигарета – це найпростіший спосіб розслабитися.
40. Я читаю медичні журнали й газети, дивлюся передачі про здоров'я.
41. Наркотик дає найсильніші відчуття з усіх можливих.
42. Звичка – друга натура, і позбутися її нерозумно.
43. Алкоголь у нашому житті – основний засіб розслаблення і підвищення настрою.
44. Якщо зламався телевізор, то я не знатиму, чим себе розважити ввечері.
45. Бути покинутим коханою людиною - найбільше нещастя, яке може статися.

46. Я розумію азартних гравців, які можуть однієї ночі виграти статки, а іншої програти два.
47. Найстрашніше це отримати фізичне каліцтво, яке спричинить сексуальну неповноцінність.
48. Під час походу в магазин не можу втриматися, щоб не купити що-небудь смачненьке.
49. Найголовніше в житті – жити наповненим релігійним життям.
50. Міра цінності людини полягає в тому, наскільки вона віддає себе роботі.
51. Я досить часто приймаю ліки.
52. "Віртуальна реальність" цікавіша, ніж звичайне життя.
53. Я щодня курю.
54. Я намагаюся невідступно дотримуватися правил здорового способу життя.
55. Іноді я вживаю засоби, що вважаються наркотичними.
56. Людина – істота слабка, потрібно бути терпимим до її шкідливих звичок.
57. Мені подобається випити і повеселитися у веселій компанії.
58. У наш час майже все можна дізнатися з телевізора.
59. Любити і бути коханим - це головне в житті.
60. Гра - це реальний шанс зірвати куш, виграти багато грошей.
61. Секс - це найкраще проведення часу.
62. Я дуже люблю готувати і роблю це так часто, як можу.
63. Я часто відвідую релігійні заклади.
64. Я вважаю, що людина повинна працювати на совість, адже гроші - це не головне.
65. Коли я нервую, я вважаю за краще прийняти заспокійливе.
66. Якби я міг, то весь час займався б комп'ютером.
67. Я - курець зі стажем.

68. Я турбуюся за здоров'я близьких, намагаюся залучити їх до здорового способу життя.
69. За інтенсивністю відчуттів наркотик не може зрівнятися ні з чим. 70. Нерозумно намагатися показати свою силу волі й відмовитися від різних радощів життя

Додаток Е**Стимульний матеріал до методики «Експрес-діагностика рівня особистісної фрустрації» (В. Бойко)**

1. Ви заздрите благополуччю деяких своїх знайомих.
2. Ви незадоволені стосунками в сім'ї.
3. Ви вважаєте, що гідні кращої долі.
4. Ви вважаєте, що могли б досягти більшого в особистому житті або в роботі, якби не обставини.
5. Вас засмучує те, що не здійснюються плани і не збуваються надії.
6. Ви часто зриваєте зло або досаду на кого-небудь.
7. Вас злить, що комусь щастить у житті більше, ніж вам.
8. Вас засмучує, що вам не вдається відпочивати або проводити дозвілля так, як хочеться.
9. Ваше матеріальне становище таке, що пригнічує вас.
10. Ви вважаєте, що життя проходить повз вас (проходить даремно).
11. Хтось або щось постійно принижує вас. 12. Невирішені побутові проблеми виводять вас з рівноваги.